
GJALLARHORNET

Utges av

Svenska Arkeologiska Samfundet

Årgång 41. Nr. 3. 2022.

Höstnumret av Gjallarhornet är äntligen här!

Löven faller från träden och de kalla höstvindarna sveper runt husknutarna – vad passar då bättre än att krypa upp i favoritfåtöljen med något varmt att dricka och med det senaste numret av Samfundets tidskrift, Gjallarhornet?

I föreliggande nummer inleder vi med en betraktelse kring arkeologins betydelse och möjligheter skriven av Samfundets ordförande, Mikael Eboskog. Därefter följer en inventering och reflektion, författad av Samfundets vice ordförande tillika en av Gjallarhornets redaktörer Jhonny Therus, kring i vilka sammanhang forskare och forskningsbegreppet berörs i RAÄ:s nya utredning av det uppdragsarkeologiska systemet *Uppdragsarkeologi – nuläge och utvecklingsbehov*.

Därefter får vi följa med på en resa i tid och rum. Det här numrets huvudartikel, författad av Sven Isaksson, tar oss med till Birkas hamnkvarter. Vi besöker även kvarnlämningar vid Åkeshov i Bromma och tack vare två Tengborg-stipendiater Ålands järnålderslämningar och Baskiens hjärta. Det är inte så ofta vi hör om antiken i Gjallarhornet, men här uppmärksammas de svenska undersökningarna i Asine i Grekland. Här finns dessutom bokanmälningar, samt i sedvanlig ordning presenteras nya avhandlingar och vi gratulerar våra nyblivna doktorer i arkeologi – denna gång även en jubeldoktor!

Vi vill också påminna om att vi gärna tar emot artiklar, notiser och bokanmälningar samt tankar och idéer om vad vi borde skriva om i Gjallarhornet. Som den uppmärksamme läsaren säkert uppmärksammat har vi börjat ta in material där författaren inte är medlem i Samfundet. Detta både för att råda bot på materialbristen, men även utifrån resonemanget att t.ex. kortare undersökningsresultat av typen "Arkeologi i Sverige" och projektpresentationer är av intresse för medlemmarna, samtidigt som vi idag inte har någon tydlig publikationsväg för sådant utöver i de flyktiga sociala medierna. Hur mycket sån information som är önskvärd i Gjallarhornet är något vi gärna diskuterar.

Med önskan om trevlig höstläsning från redaktionen!

Per Nilsson och Jhonny Therus

info@arkeologiskasamfundet.se

P.S Ni kommer väl ihåg att följa Samfundet på Facebook och Twitter?

Innehållsförteckning

3. Ordföranden har ordet
4. En forskningsinventering av RAÄ:s utredning ”Uppdragsarkeologi – nuläge och utvecklingsbehov”
Jhonny Therus, Kalmar läns museum
10. Att fynda i Birkas hamnkvarter.
Sven Isaksson, Stockholms universitet
19. En resa genom Ålands järnålder: Inventering av miljöarkeologiska kontexter & pollenprovtagning
En Tengborgstipendiats reseberättelse: Petter I. Larsson
24. Arkeologi i Baskiens hjärta. Deltagande i Aditu Arkeologias fältskola i Orreaga/Roncesvalles
En Tengborgstipendiats reseberättelse: Gianni Bello Cifuentes
28. Asinegrävningarna – 100 år!
Gullög Nordquist & Erika Weiberg, Uppsala universitet
32. Nya böcker: bokanmälan av Stig Welinders Damerna av fordom
Nils Ringstedt
33. Lämningar av vattenkvarn vid Åkeshovs slott i Bromma
Nils Ringstedt
35. Nya avhandlingar
36. Ny jubeldoktor
37. Utlysning: Svenska Fornminnesföreningens stipendier

GJALLARHORNET utges av Svenska Arkeologiska Samfundet.

Redaktörer:

Per Nilsson, per.nilsson@ostergotlandsmuseum.se

Jhonny Therus, jhonny.therus@kalmarlansmuseum.se

Ordföranden har ordet

Hur inleder man en text bara så där? Kanske något om valet, elbristen, klimatkrisen eller om kriget i Europa och hur arkeologi och kulturarvet hänger ihop med detta.

För att historia skapas, berättas, fabriceras, olika narrativ förmedlas om samma händelser. Det vi tolkar som spår av händelserna finns kvar, fynden både berättar en annan historia eller rent av bekräftar den. Våra arkeologiska spår skapas eller suddas ut även av arkeologer.

Som arkeologer ska vi tolka, förstå och förmedla de berättelser spåren av mänskliga aktiviteter ger. Det centrala är att det finns allmänmänskliga drag, nu som då, att ingen historia är helt objektiv utan beror på berättaren. En arkeolog ser samband, drar paralleller, läser skeenden i landskapet och förstår hur historien skapar nutid/framtid.

Arkeologi handlar främst om mänskligheten, hur vi lämnar spår efter oss av vad vi gör, om hur berättandet kring detta skapar vår framtid.

Arkeologins perspektiv fungerar inom många fält, varför att vara arkeolog har så många möjligheter till skilda yrkesroller.

Vi i samfundets styrelse vill därför uppmärksamma den bredd arkeologiska yrket har, att arkeologi är ett framtidsyrke och entusiasmera framtida arkeologer. Vi tittar på möjligheten att ordna en träff om detta nästa år, och tar tacksam emot idéer och förslag.

Jag vill också passa på att uppmärksamma att GRASCA, forskarskolan vid Linnéuniversitet, nu har börjat komma i mål med sin forskning om att bredda arkeologin som bransch. Senast i raden av doktorer är Vivian Smith med sin avhandling *Kulturarvsparadoxen*. Samt också passa på att gratulera Svante Pääbo till nobelpriiset.

Till sist så vill jag uppmärksamma alla medlemmar om att vi har brister i våra register över medlemmarnas epost varför vi inte når ut till alla i dessa digitala tider. Uppdatera gärna oss om er epost.

Mikael Eboskog,

Ordförande, Svenska arkeologiska samfundet

En forskningsinventering av RAÄ:s utredning ”Uppdragsarkeologi – nuläge och utvecklingsbehov”

Av Jhonny Therus, Kalmar läns museum

I år publicerade Riksantikvarieämbetet utredningen *Uppdragsarkeologi – nuläge och utvecklingsbehov* (hädanefter refererat till som UNU 2022). Utredningen är ett svar på att länsstyrelser och uppdragsarkeologins branschföreträdare påtalat att det finns brister i det uppdragsarkeologiska systemet.

Syftet med utredningen ”... är att identifiera de delar av systemet där det finns brister och utvecklingsbehov som underlag för framtagandet av en handlingsplan som klargör vilka åtgärder som bör göras och av vem” (UNU 2022: 5).

Utredningen uppmärksammar den tydliga dissonans som finns inom det uppdragsarkeologiska systemet, med problem som påverkar alla aktörer och i slutändan påverkar det arkeologiska källmaterialets användbarhet för framtida forskning. I utredningen anser man att Svenska arkeologiska samfundet och de forskare som agerar vid universitet och högskolor inte är en huvudpart i det uppdragsarkeologiska systemet, även om all arkeologi har krav på sig att vara forskningsdriven. Man slår också fast att det skulle vara för omfattande att samla forskare från den akademiska sfären inom ramen för utredningen.

Utredningen är dock intressant för Svenska arkeologiska samfundet, såväl som för alla forskare som använder arkeologiskt källmaterial, och hur den förhåller sig till arkeologisk forskning och forskarna själva förtjänar att lyftas fram. För trots att utredningen framställer det uppdragsarkeologiska systemet som ett mer eller mindre slutet förvaltningsarkeologiskt treparts-system så framträder även vad vi kan kalla systemets stora *forskningsparadox*.

Uppdragsarkeologi – nuläge och utvecklingsbehov

RIKSANTIKVARIÉÄMBETET

Undertecknad har därför sammanställt följande text som inventerar i vilka sammanhang utredningen talar om forskning. Huvudsyftet är att underlätta för framtida diskussioner om forskning inom det uppdragsarkeologiska systemet genom att erbjuda en katalogisering av förekomsten av orden *forskare* och *forskning*, samt olika varianter därav. Texten innehåller även reflektioner kring sammanhangen, främst baserade på undertecknads erfarenhet som forskare inom den akademiska- och den uppdragsarkeologiska världen, men går t.ex. inte djupare in i en diskussion kring vetenskaplighet inom uppdragsarkeologi.

I praktiken innebär det att en digital version av utredningen har inventerats genom att orden *forskning* och *forskare* har sorterats fram med PDF-läsarens sökfunktion och katalogiserats. Nedan följer en sammanställning av de sammanhang där orden förekommer, tillsammans med någon kort iakttagelse, en sidhänvisning och i flera fall även ett citat av det aktuella partiet.

För den som vill läsa utredningen i sin helhet så finns den i digital form [här](#), eller kan laddas ner via RAÄ eller DiVA.

Utredningens avgränsning och upplägg

Den aktuella utredningen *Uppdragsarkeologi – nuläge och utvecklingsbehov* avgränsas till vad man ser som ”... *de tre huvudsakliga parterna i det uppdragsarkeologiska systemet: länsstyrelsen, undersökarna och företagen.*”

Utredningen består av två huvuddelar. Den första är en kartläggning av de behov och problem som identifierats genom intervjuer med representanter från samtliga länsstyrelser, 29 olika undersökare och som representanter för företagarna intervjuades företrädare för Sveriges kommuner och regioner, samt Trafikverket. Även Statens historiska museum och Riksantikvarieämbetet (hädanefter RAÄ) har fått ge sin bild av eventuella utvecklingsbehov de kan identifiera (UNU 2022: 8f). Den delen återfinns i UNU kap. 4. Den andra delen består av en analys av de identifierade utvecklingsbehoven utifrån målen med uppdragsarkeologi. Målen identifieras som: ”... *att systemet skall vara: 1) rättssäkert, tydligt och effektivt, 2) den ska bidra till uppbyggnaden av kunskap med vetenskapligt god kvalitet, och 3) ... ska vara tillgänglig för olika målgrupper idag och i framtiden*” (UNU 2022: 5). Den delen återfinns i UNU kap. 5. Utredningen avslutas med ett kapitel där identifierade utvecklingsbehov sammanfattas i punktform.

Man är också tydlig i utredningen med att kartläggningen ”... *inte undersöker vilka utvecklingsbehov som forskare inom den arkeologiska vetenskapen vid universitet och högskola ser och inte heller intresseorganisationer som Svenska arkeologiska samfundet*” (UNU 2022: 8). De perspektiven beskrivs förvisso som viktiga, tillsammans med kvalitén på de resultat som undersökningarna producerar, men bedömdes vara för omfattande för att kunna samlas in till utredningen.

Förekomsten av orden forskning och forskare

Nedan följer resultatet av ord-inventeringen i form av en sammanställning av de sammanhang där orden *forskning* och *forskare* förekommer i olika varianter, tillsammans med någon kort iakttagelse och reflektion, och i flera fall även ett citat av den aktuella texten.

Ordet forskning

Forskning, eller en sammansättning som innehåller ordet, nämns i utredningen 14 gånger. Det rör sig om 5 forskning, 1 forskningen, 1 forskningsfrågor, 1 forskningsprocess, 1 forskningsresultat, samt 4 fotnoter/litteraturhänvisningar som innehåller ordet forskning.

Tittar vi närmare på de olika sammanhangen orden nämns i så är det följande:

-Forskningsfrågor förekommer 1 gång i samband med diskussion rörande kunskapsunderlag och olika handlingsprogram. I det sammanhanget har flera undersökare pekat ut ”... *att det är viktigt att göra skillnad på behovet av kunskapssammanställningar och behovet av ”inspiration” till kunskapshöjande forskningsfrågor, dvs. handlingsprogram*” (UNU 2022: 13).

-Forskning förekommer 1 gång i en diskussion rörande länsstyrelsens uppföljning av den vetenskapliga kvaliteten hos undersökningarna. Stycket berör flera viktiga och men även alarmerande aspekter, dels att undersökare påpekar att det finns "... *oklarheter kring vad som behöver ingå i en basrapport för att den ska hålla vetenskapligt god kvalitet* " (UNU 2022: 46), dels det specifika problemet som framkommit att basdata inte alltid redovisas i basrapporterna. Uppgiften att basdata i vissa fall inte redovisas i basrapporterna slår man fast behöver utredas vidare "... *eftersom det påverkar möjligheten för dagens och framtidens forskning att bedöma den vetenskapliga kvaliteten på den undersökning som gjorts*" (UNU 2022: 47).

Konstaterandet ger intrycket att man endast ser basdata som ett medel för utvärdering av den befintliga undersökningens resultat. Att man inte understrukt att brist på basdata gör rapporten mer eller mindre oanvändbar för någon vidare forskning på materialet från undersökningen stärker det intrycket. Att basdata redovisas och redigerats med åtkomlighet i åtanke bör anses som en självklarhet.

-Forskning förekommer 1 gång i diskussion rörande länsstyrelsens tillgång till kunskapsunderlag, specifikt i detta fall rörande insatser "... *att förbättra länsstyrelsens tillgång till den forskning som finansieras inom ramen för uppdragsarkeologin*" (UNU 2022: 49).

-Forskningsprocess nämns 1 gång och forskning 2 i stycket "Forskares tillgång till uppdragsarkeologins resultat". Här förekommer bl.a. det relativt självklara påståendet "*För att uppdragsarkeologins resultat ska kunna införlivas i en framtidsytande forskningsprocess krävs att de görs tillgängliga för forskare*" (UNU 2022: 50). Stycket i sig rör i huvudsak vetenskapliga fördjupningar kopplade till undersökningarna och att de i många fall är svåra att återfinna. Man understryker dock att "*Lika viktigt som att de vetenskapliga fördjupningarna är*

lättillgängliga är att basrapporterna innehåller all relevant data" UNU 2022: 50), vilket också får ses som en självklarhet.

-Forskning och forskningsresultat nämns 1 gång vardera i stycket "Förbättra tillgängligheten till uppdragsarkeologins resultat" vilket utredningen identifierat som ett utvecklingsområde. Här konstaterar man att: "*Forskning som är finansierad genom uppdragsarkeologin är inte tillräckligt tillgänglig. Ett sätt att öka tillgängligheten kan vara att skapa en digital plattform, en sk. ämnesguide, för att bättre sprida uppdragsarkeologins forskningsresultat*" (UNU 2022: 57).

-Forskning och forskningen förekommer 1 gång vardera i utredningens Bilaga 1, vilket är en beskrivning av det uppdragsarkeologiska systemet. I dessa fall rör det sig om en beskrivning av undersökningens fältdel och genomförandet av rapporteringen med hänvisningar till paragrafer i RAÄ:s föreskrifter, nämligen: "*Arkeologiska undersökningar ska vara av vetenskapligt god kvalitet. Det innebär att undersökningen görs med ett vetenskapligt arbetssätt och skapar kunskap av relevans för myndigheter, forskning och allmänhet*" (UNU 2022: 68; 2 § KRFS 2017:1). Samt att: "*Resultaten från en arkeologisk undersökning ska rapporteras så att resultaten är användbara och tillgängliga för myndigheter och forskningen*" (UNU 2022: 68; 30 § KRFS 2017:1).

Till sist förekommer 3 fotnoter/hänvisning och 1 post i litteraturlistan med hänvisning till propositionen *Utbildning och forskning. Kvalitet och konkurrenskraft: regeringens proposition 1993/94:177. 1994.*

Ordet forskare

Ordet *forskare* förekommer också 14 gånger och bara i den varianten. Några har redan berörts ovan, så viss upprepning sker därför i katalogiseringen nedan, och de förekommer något mer tematiskt samlat än ordet forskning och dess varianter.

Tittar vi närmare på de olika sammanhangen ordet förekommer i så rör det sig om att ordet forskare förekommer:

-2 gånger i utredningens avgränsning som berörts ovan, där det slås fast att utredningen ”... *inte undersöker vilka utvecklingsbehov som forskare inom den arkeologiska vetenskapen vid universitet och högskola ser ...*” samt ”... *att samla forskare vid högskolor och universitet bedömdes vara för omfattande för att kunna genomföras inom ramen för denna utredning*” (UNU 2022: 8).

-1 gång i diskussionen om basrapporter och problem identifierade av undersökarna. I detta fall specifikt att basdata inte alltid redovisas i basrapporterna, ”... *vilket gör det svårt för forskare och andra att bedöma undersökningens vetenskapliga kvalitet*” (UNU 2022: 25). Att just den här vinklingen på problemet har identifierats av undersökarna själva kan vara en förklaring till att man inte understryker dess inverkan på möjligheten att utföra framtida forskning på materialet. Men frånvaron är fortfarande iögonfallande.

-2 gånger i stycket ”Arkivering av rapportering och dokumentationsmaterial” där förhållandet ”*Utöver att tillgängliggöra skriftlig rapportering, analysrapporter och fyndlistor genom Forndok ska övrigt digitalt eller analogt dokumentationsmaterial som tagits fram inom ramen för undersökningen tillgängliggöras för forskare och allmänhet via ett offentligt arkiv*” (UNU 2022: 30) utgör grunden. Diskussionen berör bl.a. oklarheterna påtalade av länsstyrelserna kring vilka arkiv som kan ta emot digitalt

material och vilket material som ska lämnas in, såväl som osäkerheten inom RAÄ kring vad som avses med ett ”offentligt arkiv”.

Digitalt material är en stor fråga och här nöjer vi oss med att lyfta fram att en stor del av det materialet idag förvaras hos undersökarna själva som i sammanhanget lyft tillgänglighetsfrågan ”... *som kan bli ett problem när arkivmaterialet förvaltas av undersökarna. Vad händer när en forskare vill komma åt materialet?*” (UNU 2022: 31).

-1 gång i inledningen till utredningens andra huvuddel, kap. 5 ”Analys av utvecklingsbehov inom det uppdragsarkeologiska systemet”. Där slås i grundantagandet fast att forskare är en av de tre huvudsakliga målgrupperna för uppdragsarkeologin då ”*Det framgår av skrivningar i tidigare propositioner att uppdragsarkeologin ska skapa kunskap om det förflutna som är angelägen, tillgänglig och användbar för kulturmiljövården, forskare och allmänhet*” (UNU 2022: 33). Vad kunskap avser i sammanhanget är en intressant fråga då uppdragsarkeologin också framställer källmaterialet för forskarna.

-1 gång i stycket om rapportering. Närmare bestämt i en diskussion om att undersökarna saknar en dialog med länsstyrelserna om hur deras rapportering bidragit till kunskapsutvecklingen. Diskussionen understryker också svårigheten i att länsstyrelserna skall bedöma- och beställa undersökningar baserade på den senaste kunskapen när de själva inte ingår i en aktiv kunskapsdiskussion. Utredningen slår fast att det är viktigt ”*Att länsstyrelser, undersökare och även forskare oavbrutet diskuterar kunskapsutvecklingsfrågor i relation till uppdragsarkeologin ...*” (UNU 2022: 47). Man anser vidare att det är angeläget att utveckla instrument för att möjliggöra en sådan diskussion.

-1 gång i stycket om ”Målgruppernas tillgång till uppdragsarkeologisk information och kunskap” där både informationshantering och den

digitala utvecklingen anses ha skapat nya förutsättningar för både lagring och tillgänglighetsgörande. Här lyfter man fram att *”Utmaningen består bland annat i att det är flera olika målgrupper att ta hänsyn till med delvis olika behov och förutsättningar att ta denna information och kunskap till sig; medan länsstyrelsen, undersökare och forskare behöver kunskapsunderlag, företagare stöd i sin planering, består allmänhetens, skolans och andra intressenters behov främst i att kunna ta del av mer lättbegriplig information”* (UNU 2022: 49). Här verkar också problemet med att den producerade informationen skall vara hanterbar och användbar för forskare inte diskuteras.

-2 gånger i stycket ”Forskarens tillgång till uppdragsarkeologins resultat”. Forskare nämns här både som självklara för uppdragsarkeologins forskningsprocess, vilket behandlats ovan, och i kritiken från såväl undersökare som länsstyrelser mot *”... att Forndoks sökfunktioner är undermåliga vilket försämrar möjligheterna för undersökare och forskare att använda den”* (UNU 2022: 51).

-2 gånger i stycket som berör lagring av, främst digitalt, dokumentationsmaterial och information. Diskussionen här tangerar den från tidigare stycken vilken berört arkivering av rapportering och dokumentationsmaterial. Man diskuterar här bl.a. att det idag endast lämnas in begränsade mängder analog dokumentation till offentliga arkiv. Dock finns stora utmaningar och oklarheter kring den digitala informationen och vad som räknas som ”offentliga arkiv” och vilken typ av dokumentationsmaterial som skall *”... göras tillgängligt för exempelvis forskare och allmänheten”*. Ytterligare tillgänglighetsproblem som belyses är om den digitala informationen inte överförs till offentliga arkiv *”... eller rent av försvinner på grund av att undersökaren exempelvis går i konkurs”*(UNU 2022:52).

-1 gång i inledningen till utredningens Bilaga 1,

vilken beskriver det uppdragsarkeologiska systemet. En liknande textpassage har berörts tidigare ovan och kan sägas illustrera forskares och forskningens centrala roll i det uppdragsarkeologiska systemet på ett sätt som gör det underligt att forskarna och universiteten mer eller mindre lyser med sin frånvaro i diskussioner kring uppdragsarkeologin. Nämligen att *”... att målet för det uppdragsarkeologiska systemet är att skapa kunskap om det förflutna som är angelägen, tillgänglig och användbar för kulturmiljövården, forskare och allmänhet”* (UNU 2022: 62f).

-1 gång i sammanfattningen rörande en arkeologisk undersöknings avslut där det beskrivs hur rapportmaterial skall laddas upp i Forndok och fynd skall skickas till fyndmottagande museum. I samma beskrivning understryks att *”Övrigt digitalt eller analogt dokumentationsmaterial (dvs ritningar, mätdata, fotografier, beskrivningar, analysresultat, konserveringsrapporter mm enligt 36§ KRFS 2017:1) som tagits fram inom ramen för undersökningen ska bevaras för framtiden och finnas tillgängliga för forskare och allmänhet som allmänna handlingar på ett offentligt arkiv”* (UNU 2022: 69f).

Det omfattar de tillfällen och sammanhang där orden forskning och forskare förekommer i utredningen.

Utredningen Uppdragsarkeologi – nuläge och utvecklingsbehov innehåller många intressanta iakttagelser från alla tre parter som ingått i intervjuunderlaget och de förtjänar att diskuteras vidare. I den här genomförda korta forskningsinventeringen låg fokuset helt på att lyfta fram de sammanhang där utredningen berör forskning och forskare. Flera av de aspekter där forskning och forskare berörs har framgått tydligt av de citat som infogats i texten. Andra iakttagelser är också intressanta och i flera fall slående.

Forskningsparadoxen

Det framgår tydligt att de intervjuade parterna och även de som genomfört utredningen i många fall betraktar det uppdragsarkeologiska systemet som ett slutet *förvaltningsarkeologiskt* trepartssystem bestående av länsstyrelsen, undersökarna och företagen. Systemet har vad vi kan kalla en *forskningsparadox* då forskare och universitet paradoxalt nog inte har en plats inom det, vilket kan tyckas märkligt då de frågeställningar, undersökningsplaner och metoder som formuleras, regleras och används inom systemet ska bygga på vetenskapliga metoder och aktuell forskning, samt att systemets uttalade mål är att skapa kunskap ”... om det förflutna som är angelägen, tillgänglig och användbar för kulturmiljövården, forskare och allmänhet”. Forskare och forskning är med andra ord både ramverket för systemet och ett av systemets uttalade mål.

Med det i åtanke blir flera mindre aspekter som framkommit intressanta att diskutera vidare. T.ex. frågan om basrapporters användbarhet och syfte, vilket aktualiseras av det uppdagade problemet att de ibland inte innehåller basdata och därför inte kan användas för forskning. Av citaten ovan framgick att trepartssystemet i många fall ser resultatet av undersökningen och dess frågeställningar som de förmedlas i rapporten som en färdig produkt att sprida till forskarvärlden. Det kan kontrasteras mot ett forskarperspektiv där en basrapport snarare är att betrakta som ett nyproducerat källmaterial som skall gå att bearbeta i kommande forskningsprojekt utifrån framtida frågeställningar. Frågan är nära kopplad till problemet med lagring och förmedling av data, men också frågan om vad en basrapport skall innehålla. Även museerna och arkiven, vilka är de som skall förvalta källmaterialet undersökningarna producerar, har en väldigt viktig men i systemet närmast osynlig roll.

Den identifierade forskningsparadoxen belyser också ett problem som lyfts fram på flera platser i utredningen av flera parter, nämligen att många av aktörerna inom trepartssystemet, vilket är beroende av forskning, har som mål att producera forskning och källmaterial för forsk-

ning, samt skall bedöma kvalitén på forskning, ofta saknar personal som är forskningsutbildade. I praktiken innebär detta ofta t.ex. att inga forskare är inblandade i utformningen av förfrågningsunderlagen, vilka sätter ramverket för hur en undersökning kan utföras och vilka frågor som kan ställas av undersökarna. Vad som är vetenskapligt intressant eller aktuellt kan då helt hamna utanför undersökningens omfång. Samtidigt har den personal som finns, både inom länsstyrelserna och hos undersökarna, idag få möjligheter att hålla sig ajour med aktuell forskning, vilket har en konserverande effekt.

Dock behövs också en diskussion om vilken typ av forskning som efterfrågas inom det uppdragsarkeologiska systemet. Att den information som framställs skall kunna användas inom all typ av forskning är självklart, men om den enskilda undersökningens egna frågeställningar skall riktas mot grundforskning eller internationell spetsforskning kan göra stor skillnad.

Även vad vetenskapligt god kvalitet, ett vetenskapligt arbetssätt och en vetenskaplig fördjupning innebär kan vara intressant att diskutera vid ett framtida tillfälle, då begreppen är gemensamma för såväl forskningsvärlden som exploateringsarkeologin. De är dessutom grundläggande i RAÄ:s föreskrifter och allmänna råd rörande uppdragsarkeologi (KRFS 2017:1: 2§). Men det är ett ämne för ett annat tillfälle.

Att det uppdragsarkeologiska systemet har utvecklingsbehov råder inga tvivel om. Inte heller att forskare och forskning bör ha en tydligare roll inom det. Förhoppningsvis kan systemet utvecklas så att forskningsparadoxen kan lösas och att forskning och forskare i framtiden får den centrala roll i det uppdragsarkeologiska systemet de idag har i teorin, men inte i praktiken.

Litteratur:

KRFS 2017:1. Riksantikvarieämbetets föreskrifter och allmänna råd om uppdragsarkeologi; beslutade den 6 mars 2017.

Utbildning och forskning. Kvalitet och konkurrenskraft: regeringens proposition 1993/94:177. 1994. Stockholm.

Att fynda i Birkas hamnkvarter

Av Sven Isaksson, professor i laborativ arkeologi, Stockholms universitet

Att vara delaktig i arkeologiska undersökningar i Birka på Björkö är alltid speciellt. Mitt elddop av detta slag skedde sommaren 1988 då Lena Holmquist ledde undersökningar av huslämningar invid stadsvallen för sin doktorsavhandling.

Jag var då student och gjorde min C-kursgrävning hos Lena. Trettio år senare, i april 2018, kommer jag dit igen, denna gång i en ledande position, tillsammans med Lena. Lena hade, som säkert är allmänt bekant, under tiden avancerat till att bli världsledande Birkaforskare. Med på expeditionen var också Sven Kalmring, erkänd expert på hamnar och urbaniseringen under Vikingatiden och docent vid Stockholms universitet men till vardags verksam vid Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie i Schleswig. Jag var alltså i mycket gott sällskap. Själv var jag där som specialist på laborativ fältarkeologi och kurschef för Arkeologiska forskningslaboratoriets (AFL) ”Fältkurs i laborativ arkeologi”. Det är en kurs som är obligatorisk för masterstudenter på masterprogrammet i laborativ arkeologi vid Stockholms universitet men kursen är även öppen för andra att söka.

Då, 2018, var målet med undersökningarna att finna spår efter den södra delen av Birkas stadsvall, den del som man antagit att den monterats ned för att ge plats åt åkerbruk. Undersökningarna inleddes i april med en geokemisk prospektering till stöd för valet av schaktens placering. Proverna togs med sticksond på en nivå direkt under plogsulan och kunde därmed ge en bild av vad som fanns där trots plöjning i historisk tid. Vi kunde därmed fylla ut en lucka i den prospektering som tidigare genomförts av Linda Wåhlander (1998) i området när hon var magisterstudent på AFL. Resultaten visade en tydlig gräns där stadsvallen borde vara belägen, något

som också bekräftades av de efterföljande utgrävningarna. Av själva vallen återstod endast några decimeter hårt packad lera samt spår efter ett bränt flätverk och lutande strävstolpar på utsidan. Inför undersökningarna 2019 genomförde vi en än mer detaljerad geokemisk prospektering i schaktets förlängning och kunde då ana en linjär struktur utanför stadsvallen, parallell med den samma. Genom att utvidga schaktet utanför stadsvallen kunde vi visa att här inte bara funnits en jordvall utan även en bärm med ett dike utanför (Isaksson et al. 2020).

Att det inte finns någon reguljär förbindelse med fastlandet från Björkö ställer sina krav på planering och logistik för fältarbeten. Detta kan vara ett omak eftersom det inte går att pendla, men det ger en onekligen tid att fullständigt uppslukas av undersökningarna, och tid att diskutera och fundera. De utgrävningar som utförts under Birkas långa forskningshistoria har varit begränsade till sin omfattning och utspridda över hela fornlämningsområdet. Undersökningar har företagits av gravar, i Svarta jorden, i befästningsverk, husgrundsterasser, i Borg med tillhörande Garnison och i hamnområdet på land och under vatten under olika perioder och i varierande omfattning (se t.ex. Holmquist 2013; Bergström 2013; Kalmring & Holmquist 2020). Det finns ett tankesätt som länge varit förhärskande för så väl forskningsinriktning som tolkningsmodeller när det gäller Birka. Det är en modell med Svarta jordens hamnvik centralt i framkant som en huvudingång. Upp och bort från denna sprider staden ut sig, i fonden finns stadsvallen och borgen, och där bakom kan man kanske ana gravfälten, men inte mycket mer. Det här synsättet är nästan som en arkeologins egen midgård-utgård-tanke. Sven K. hade redan tidigare uppmärksammat de lämningar av bebyggelse som finns vid viken Korshamn öster om Björkö

norra udde och även lett geofysiska undersökningar av dessa (Kalmring et al. 2017). Dessutom har han nyligen publicerat en förträfflig genomgång av Birkaforskningen med den talande titeln "A different Birka" (Kalmring 2020).

Ett av de återkommande diskussionsämnena inom Birkaforskningen har varit Birkas maritima kulturlandskap med tillhörande hamnar. I linje med ovan beskrivna modell har fokus även inom detta fält i huvudsak legat på hamnområdet nedanför Svarta jorden (Olsson 2017; Kalmring & Holmquist 2020; Kalmring et al. 2021). Visst, bryggfundament nedanför Garnisonen har undersökts, området med bryggfundament innanför stadsvallen norr om Svarta jorden har uppmärksamats, och "hamn"-namnen på vikarna i norr – Kugghamn och Korshamn – har diskuterats. Till exempel så har förledet "kugg" och dess möjliga koppling till båttypen "kogg" stöts och blöts sedan länge (Lindkvist 1926: 14; Arbman 1939: 53; Ellmers 1984: 73), men Kugghamn är troligen inte ett ursprungligt "hamn"-namn utan har antagligen tillkommit relativt sent, möjligen sprunget ur namnet på Björkö's norra udde – Kuggholmsudd (Holmquist 1987: 66; Holmquist Olausson 1993: tab. 4.2).

År 1997 genomförde Örjan Hermodsson en specialinventering på Björkö och beskrev då bland annat en svacka invid Kugghamn, som han tolkade som rester efter ett "naust" eller båthus (Hermodsson 2004). Denna typ av lämning är framför allt ett västskandinaviskt fenomen med rikliga fynd i Norge (jfr t ex Myhre 1958; Grimm 2006). I Sverige är exemplen få men några av dessa finns helt nära, vid Hovgården på Adelsö. En av dessa har undersökts tidigare och fynddaterats till medeltid (Bunstedt 2009). När vi år 2020 tog oss an att undersöka lämningen på Björkö så var vi inledningsvis inte främmande för att även denna kunde vara från medeltid och alltså yngre än Birka. Undersökningarna föranleddes delvis av upptäckten av ett par rovgrävningar i anläggningen år 2016, något som då rapporterades in till Länsstyrelsen.

År 2020 och 2021 ställde pandemin till det för oss. För att få lov av universitetet att genomföra fältarbetsmomentet på kursen var vi tvungna att anpassa genomförandet enligt en särskild riskanalys som vi gjort. Vi fick inte utföra fältarbetet i maj som normalt utan fick göra detta i augusti i stället, och med strikta förhållningsregler att leva upp till. På grund av pandemin kunde heller inte Sven K. vara med i fält, utan det var jag och Lena som ledde undersökningarna.

Samtidigt med utgrävningarna genomförde vi geokemiska undersökningar i flera omgångar. Flera av dessa gjordes som studentprojekt under kursen. Inför fältarbetet får studenterna öva på att självständigt lägga upp provtagningsplaner som de får återkoppling på för att sedan verkställa. De flesta av dessa prover analyseras också i laboratoriet inom ramen för fältkursen.

Med hjälp av GNSS-mottagare karterade vi också in alla maritima lämningar vi kunde upptäcka, från Svarta jorden i sydväst till och med Korshamn i öster (Fig. 1). Vi fick dessutom möjlighet att få hjälp med en drönarundersökning av området mellan Svarta jorden och Kugghamn av Mathias Friberg som gjorde detta som sitt examensarbete för en drönaroperatörsutbildning på Folkuniversitetet (Fig. 2).

Svackan vid Kugghamn på Björkö visade sig snart ligga betydligt högre över havet (ca 5-6 m ö h) i jämförelse med den medeltida naustlämningen vid Hovgården på Adelsö (ca 3,75 m ö h). Anläggningen på Björkö visade sig snart också vara betydligt större än vad vi först noterat, med ytterligare en anslutande vagare svacka högre upp i sluttningen. Anläggningen undersöktes med fyra mindre schakt, ett nere i anläggningens lågpunkt, två tvärs över den större nedre sänkan (svacka 1) samt ett längs ena sidan av den övre vagare svackan (2). Schaktens placering styrdes dels av rovgrävningarnas placering, dels av anläggningens karaktär och dels av de geokemiska undersökningarna.

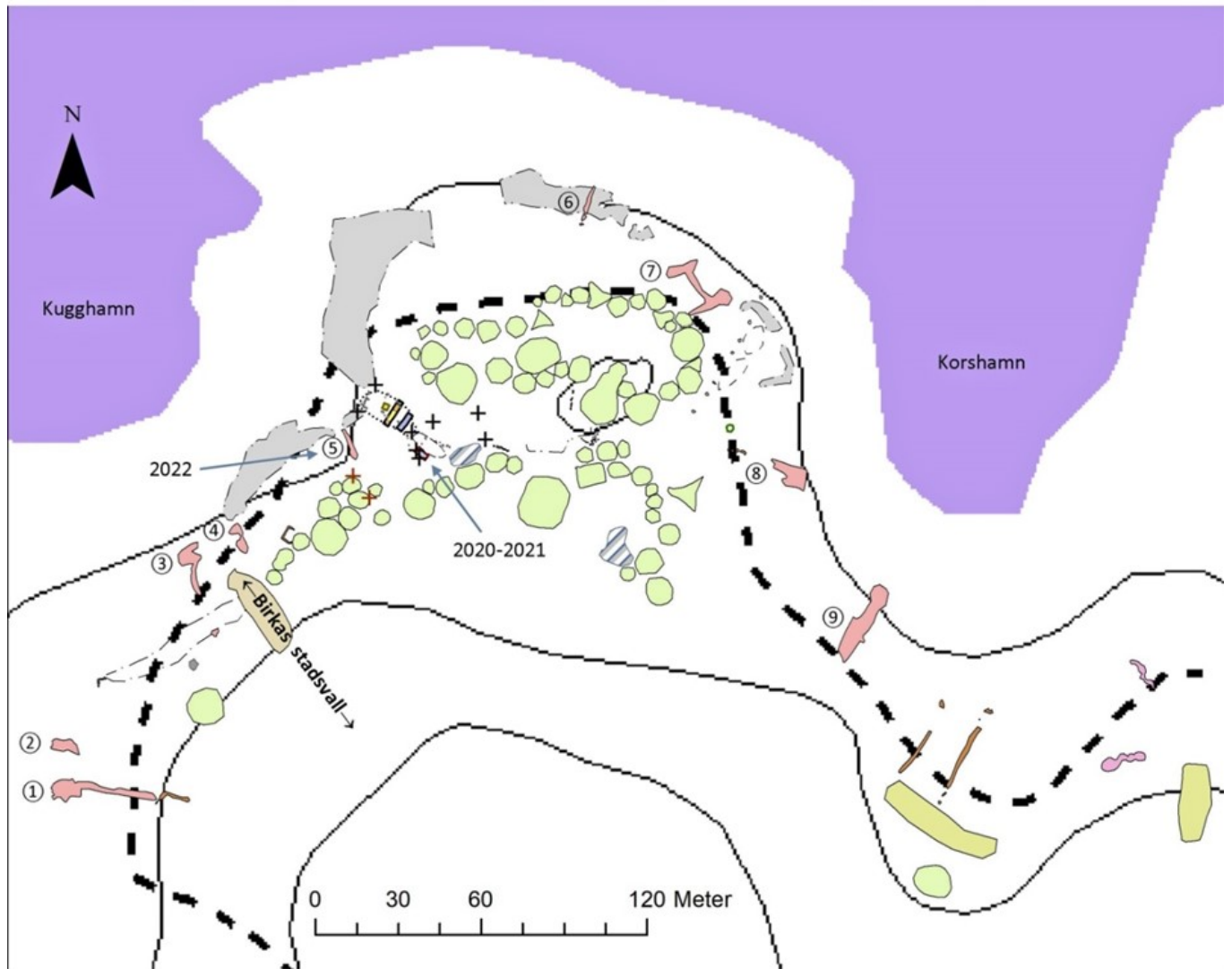

Fig 1. Resultat av kartering av strandnära lämningar mellan Svarta jorden och Korshamn, Björkö. De anläggningar som registrerats som möjliga brygg- eller båtlämningslämningar har en ljusröd fyllning och är markerade 1-9. Av dessa ligger 1-3 innanför Birkas stadsvall, övriga ligger utanför. De ljusgröna polygonerna markerar gravar tillhörande gravfältet Hemlanden (fornlämning L2107:1904), här i urval bara för att visa gravfältets avgränsning. Grå polygoner markerar områden med sten och block i dagern som tolkats som strandsten, områden där finmaterial svallats ut i strandkanten och skapat en sten- och blockrik strandkant. Punktstreckad polygon direkt väster om stadsvallens nordligaste segment markerar en brant sluttning i terrängen. Blåstreckade polygoner markerar vattensjuk mark; vattenhål. Två avlånga streckade polygoner mellan bryggfundament 7 och 8 markerar två svackor i terrängen. Dessa är inte lika tydliga som de två svackor vid uddens västra strand som delundersöktes 2020-2021 men kan utgöra en pendang på uddens östra sida. De två avlånga något mörkare polygonerna i kartans sydöstra hörn är de husgrunder vid Korshamn som tidigare behandlats av Kalmring et al. (2017). Den tjockt streckade svarta linjen markerar Hemlandens (fornlämning L2107:1904) avgränsning på. Höjdkurvorna har 5 meter ekvidistans (den lägsta är 5 m ö h).

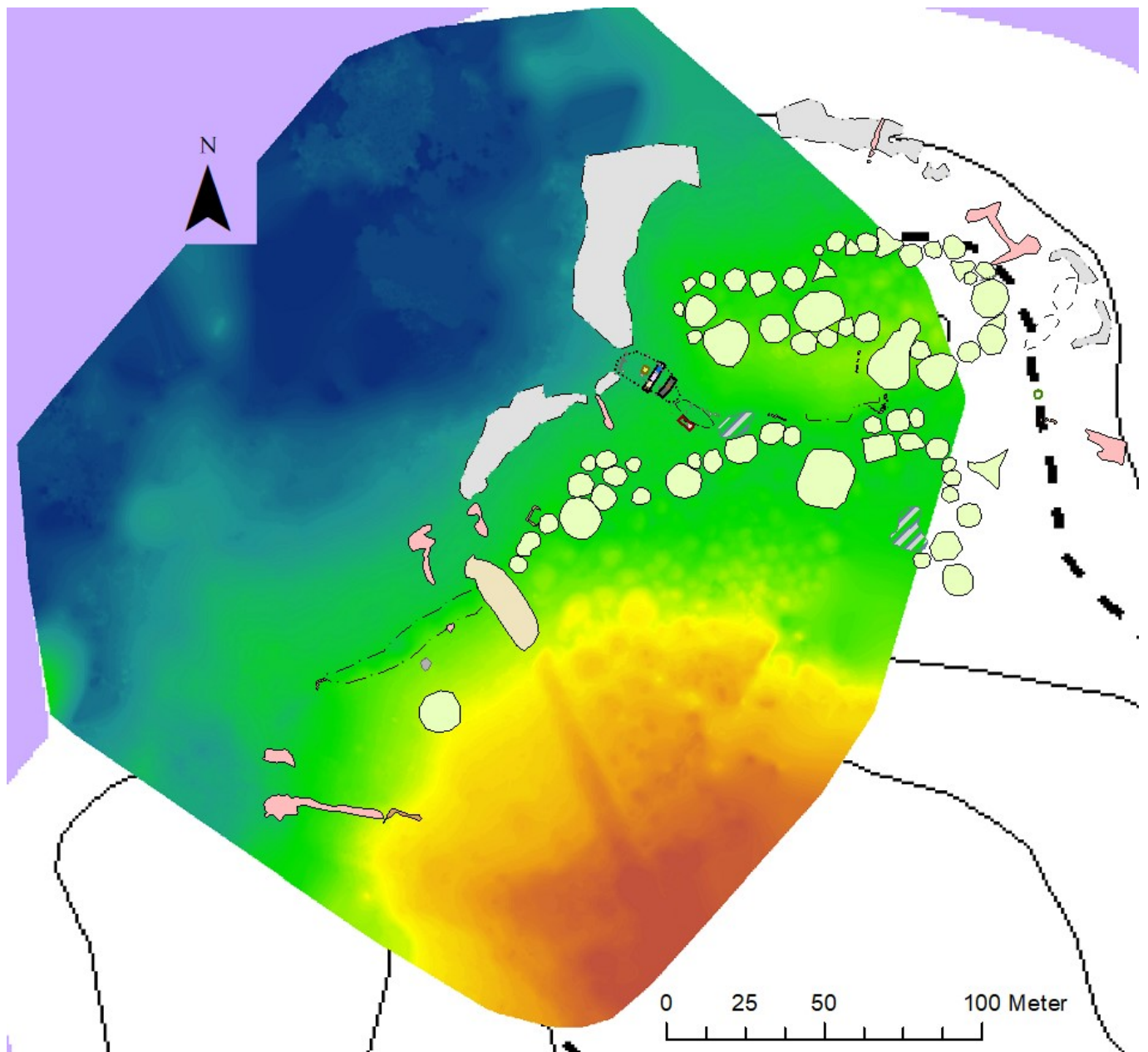

Fig 2. Digital terrängmodell över området mellan Svarta jorden och Kugghamn, Björkö, baserad på drönarundersökning utförd av Mathias Friberg och höjdsatt med GNSS-mottagare. Färgskalan blått – turkos – blågrön markerar vad som varit vatten och strandszon (ca 5,0 – 5,75 m ö h) under vikingatid. Det framgår med all önskvärd tydlighet att bryggglämningarna i det modellerade området (nummer 1-5, jfr Fig 1) anknyter rumsligt till denna strandzon.

Resultatet visar att svacka 1 är grävd ned till glaciallera. I botten har det funnits en stenpackning. Denna har delvis varit täckt med sand, och i den övre delen fanns skikt med sand i stenpackningen vilket visar att den bättrats på eller byggts om åtminstone en gång. I lågpunkten av svackan finns störhål som spår efter en träkonstruktion i botten av svackan (Fig. 3). I svackans botten hittade vi också nitar på enkel rad *in situ* som spår efter en sammanfogad träkonstruktion. I svackans mynning ner mot vattenbrynet (ca 4,95 m ö h) finns en stenrad eller stenram synlig i ytan som också kan ha fungerat som ett nedre stöd åt denna konstruktion. Vi tolkar dessa lämningar av en träkonstruktion som spår efter en båtslip av trä.

Ovanpå dessa lämningar i svackan finns lager som är tydligt påverkade av siltprocesser, till och med distinkta siltlinser. Detta visar att anläggningen stått öppen åtminstone en tid, exponerad mot regn, efter det att den övergivits. Vi har inte funnit några spår efter vägg- eller takkonstruktioner vid sidan om svackan varför det är fullt möjligt att svacka 1 aldrig haft något tak. Direkt ovanpå och i de lager som utsatts för siltning finns en större mängd ben, preliminärt bedömda som djurben, vilket kan tyda på att svackan använts som avskrädesgrop en tid efter att den tagits ur bruk. Ovanpå detta ligger i svackans övre del lager av fyllnadsmassor som uppenbarligen använts för att fylla igen svackan med. Här har vi sannolikt ett urval av material från omgivningen, ett "sample" från omgivningen, förutsatt att man inte gått jättelångt för att få fatt i dessa fyllnadsmassor. Fyndmaterialet i stort domineras annars av nitar, både hela och avhuggna.

Ett avslöjande fynd var den "nitgömma" som påträffades invid en sten uppe på svackans kant. Detta kan vara spår efter att någon stått här och huggit av nitarna och slängt dem invid denna sten, förslagsvis i samband med när denne någon byter bord på en båt. I fyndmaterialet finns en framträdande andel skifferbrynen (fragment

för det mesta), samt bland de fragmenterade järnföremålen några som identifierats som skavjärn och puns eller mejsel. Den stora mängden brynen tyder på ett flitigt skärpande av eggverktyg.

En anakronistisk anekdot i sammanhanget: Nyligen blev den nordiska traditionen att bygga och segla klinkbåtar har skrivits in på UNESCO:s lista över mänsklighetens immateriella kulturarv. Med anledning av detta intervjuades en av lärarna i båtbyggeri vid Skeppsholmens folkhögskola, Håkan Söderkvist, i ett avsnitt av programmet Vetenskapsradion Historia som sändes den 17 maj 2022. I programmet säger Håkan Söderkvist "*...vi jobbar otroligt mycket med handverktyg, och den centrala platsen för oss egentligen är vid slipbänken, för att hålla våra skärande verktyg vassa.*" Skifferbrynen är som sagt en framträdande fyndkategori från våra undersökningar.

Spår av kringverksamhet i fyndmaterialet är exempelvis glödska, som visar att smidesverksamhet pågått i området. Ett fragment av en vävtygd, en del av en degel och två dubbelkägelformade viktlopp kan också återspegla saker som hänt i omgivningen, precis som en möjlig fiskekrok och en möjlig spets från ett ljuster.

Undersökningen av schaktet invid den övre vågare svackan (2) visade först att området här varit odlat, något som också framgår av det historiska kartmaterialet. Då området plöjts har lämningarna skadats något men ett par mörkfärgningar påträffades trots allt mot botten av schaktet. De är båda mycket grunda men åtminstone den ena har en form som gör att den kan vara spår av en stör som i så fall lutat in mot svackan. Den skulle i så fall ha kunnat fundera som en stötta, exempelvis till en båt, eller varit en del av en tälttaks konstruktion. Fyndmaterialet påminner om det vid svacka 1 men är inte lika rikligt. Kanske har man här högre upp på land förvarat båtar eller haft båtar uppdragna som behöver mer långtgående omvårdnad.

De två svackorna på rad tolkar vi som spåren efter en varvsplats med båtslip. Det har säkerligen funnits mindre byggnader och aktiviteter runt omkring dessa – en smedja, en verkstad, ett virkesupplag, med mera – för framtida undersökningar att vederlägga eller bekräfta. Till kategorin ”för framtida undersökningar att vederlägga eller bekräfta” hör också de två vaga svackor på rad som finns på den östra sidan av

Kuggholmsudd, som möjligen utgör en pendang till de lämningar vi nu delundersökt. Här skulle det kunna finnas en varvsplats till.

Ett frågekomplex som dök upp i och med dessa observationer var huruvida det var någon skillnad på landningsplatserna innanför och utanför stadsvallen. Stadsvallen utgjorde inte bara ett försvarsverk utan var också en juridisk, ekonomisk och säkerligen social gräns. I ett försök att

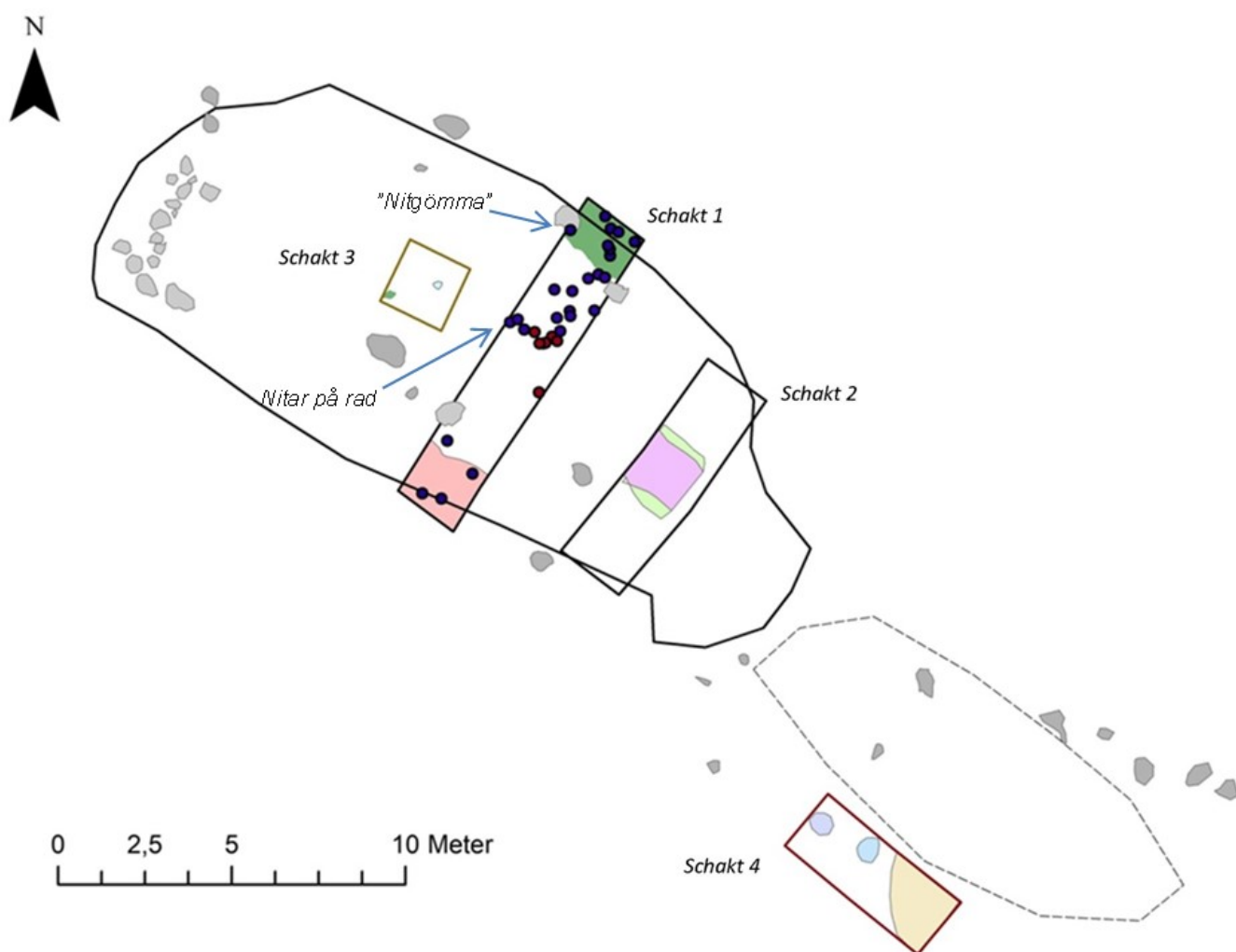

Fig 3. Karta över de undersökta schakten och utvalda kontexter från svacka 1, Kugghamn, Bjrökö. Fyllda cirkelar i schakt 1 visar spridningen av nitar och nitbrickor av järn inmätta in situ med GNSS-mottagare. Vidare visas utbredningen av kontext 11 (grön) och 14 (rosa) som är kulturpåverkad jord vid sidan om svackan. Observera nitarna på rad i svackans längdriktning. "Nitgömmen" är en ansamling begagnade nitar invid en sten i kanten på schakt 1. I schakt 2 syns utbredningen av det nedre sandskiktet (kontext 40, lila) och den underliggande stenpackningen (kontext 41, grön). I schakt 3 syns de två störhålen (kontext 26, fylld grön, och 27, ofylld). I schakt 4 syns de två mörkfärgningarna (kontext 44, syren, och 45, ljusblå) samt kontext 43 (beige).

börja belysa denna problematik valde vi att i år 2022 undersöka en av de möjliga brygg- eller båtlänningslämningar vi påträffat utanför stadsvallen och alldeles intill varvsplatsen. Syftet var att säkra källmaterial för att belysa skillnader och likheter mellan denna och de bryggor som tidigare undersökts i Svarta jordens hamnområde, och med den intilliggande varvsplatsen. Dessa undersökningar inleddes med en geokemisk kartering i april och med utgrävningar under tre veckor i maj månad. Denna gång var det jag och Sven K. som fick klara oss själva, eftersom Lena haft fräckheten att gå i pension. Resultaten från denna undersökning är ännu under bearbetning men några slutsatser har vi redan kunnat dra.

Schakten vi undersökte i år ligger bara tjugometer ifrån varvsplatsen. Från årets schakt är knappa 50 fyndnummer registrerade, från varvsplatsen är antalet fyndnummer drygt 920. Ytan vi undersökt i år är visserligen mindre än de vi undersökte 2020 och 2021 men det förklarar inte ensamt den stora skillnaden i fyndmängd. Fynden från 2022 må vara få men de domineras kraftigt av skifferfragment och skifferbrynen, vilka ensamma utgör ca 50 % av den totala fyndvikten. En organisk-kemisk analys av jordprover ur schaktet visar tydliga spår efter kåda från gran och/eller tall i vissa kulturlager. Det finns ingen gran eller tall i undersökningsområdet idag, vilket dock inte utesluter att det sett annorlunda ut tidigare. Men, med tanke på att proverna är tagna ur enskilda lager och att det även finns lager som saknar dessa spår så går det inte att utesluta ett antropogent ursprung för denna signal. Om detta är spår efter virke från gran och tall som hittas tillsammans med redskap för att skärpa eggverktyg så kan detta måhända vara ledtrådar till vad som skett på denna plats. Men vi funderar vidare.

Lagerföljden i årets schakt var komplicerad eftersom vi har att beakta att de vanliga markprocesserna här fått hjälp av både sluttningsprocesser och strandprocesser med att påverka de antropogena lämningarna. En analys av hur olika

grundämnen med olika vittringsegenskaper anrikats eller lakats ur i de olika lagren är här till stor nytta för att reda ut vad som hänt. I en organisk-kemisk analys av jordprover i området mellan årets grävning och varvsplatsen har vi dessutom funnit möjliga spår efter hantering av trätjära. Detta är kanske inte förvånande invid en varvsplats men är en observation som kanske blir extra intressant i ljuset av den sedan tidigare noterade ökning av produktionen av trätjära i Uppland under Vendel- och Vikingatid (Hjulström et al. 2006).

Sammantaget visar våra resultat att det här på Björkö's norra udde pågått en intensiv aktivitet med starkt maritima inslag. Alla dessa lämningar är antagligen inte samtida men ligger väl samlade på den nivå som motsvarar vikingatidens strandzon på Björkö. Ett av de bryggfundament som vi karterat in vid Korshamn (nr 9 i Fig. 1) är det största som hittills identifierats på Björkö, mycket större än de som påträffats i Svarta jordens hamnområde till exempel. Att ta sig in till Birka härifrån är antagligen en av de mest dramaturgiskt pampiga vägarna dit. Först ringlar sig vägen upp mellan de otaliga gravhögarna i Hemlanden. När man närmar sig krönet så är det enda man ser stadsvallen och där ovanför himlen. Under vikingatid fanns där dessutom ett försvarsverk av trä ovanpå vallen. Men ännu idag är det så att det är först sedan man kommit igenom en av portarna som landskapet öppnar upp sig, Svarta jorden breder ut sig för ens fötter och i fonden tronar Borg upp sig från sin mest imposanta sida. Vilka det var som honorerades med denna upplevelse och vilka som fick nöja sig med att angöra en liten brygga nedanför stadsområdet det vet vi inte. Det som står klart är att det finns mycket att vinna på att vända och vrida på våra gamla tolkningsmallar när det gäller Birka och att det finns oerhört mycket kvar att undersöka på Björkö även utanför Birkas stadsvallar.

Litteratur

Arbman, H. 1939. *Birka. Sveriges äldsta handelsstad. Från forntid och medeltid 1.* Stockholm.

Bergström, L. 2013. *Hus och hantverk. Arkeologisk undersökning av de övre terrasserna i Birkas Garnison. Raä 173, Björkö, Adelsö, sn Uppland 2001-2004. Rapporter från Arkeologiska forskningslaboratoriet 20.* Stockholms universitet.

Brunstedt, S. 2009. *Alsnu Kungsgård. Forskningsprojekt Hovgården. Arkeologisk undersökning. Uppland, Adelsö socken, RAÄ 46 m fl (Stockholm 2009).*

Ellmers, D. 1984. *Frühmittelalterliche Handelsschiffahrt in Mittel- und Nordeuropa.* Offa-Bücher 28. Neumünster.

Grimm, O. 2006. Großbootshaus - Zentrum und Herrschaft. Zentralplatzforschung in der nordeuropäischen Archäologie (1.-15. Jahrhundert). *Ergänzungsbände Reallexikon Germanische Altertumskunde* 52. Berlin & New York.

Hermansson, Ö. 2004. Anmälan om specialinventering på Björkö och Hovgården 1997, RAÄ (RAÄ dnr. 326-2743-2004).

Hjulström, B., Isaksson, S. & Hennius, A. 2006. Organic geochemical evidence for tar production in Middle Eastern Sweden. *Journal of Archaeological Science* 33(2): 283-294.

Holmquist, L. 1987. *Bosättningen på Björkö i Mälaren. Laborativ arkeologi 2.* Stockholm.

Holmquist, L. 2013. Never a dull moment. Om ett forskningsprojekt och samverkan med det omgivande samhället. I: *Birka nu. Pågående forskning om världsarvet Birka och Hovgården.* SHM Studies 22. Stockholm.

Holmquist Olausson, L. 1993. *Aspects on Birka. Investigations and surveys 1976-1989.*

Theses and Papers in Archaeology B:3. Diss. Stockholm.

Isaksson, S., Kalmring, S. & Holmquist, L. 2020. *Arkeologiska undersökningar av Birkas försvunna stadsvall, fornlämning L2017:1568, Raä 119, Svarta jorden, Björkö, Adelsö sn, Uppland, maj 2018 och maj 2019. Rapporter från Arkeologiska forskningslaboratoriet nr 34.*

Isaksson, S., Fjellström, M., Kalmring, S. & Holmquist, L. 2022. *En vikingatida varvsplats vid Kugghamn, Birka. Arkeologiska undersökningar av L2022:2719, Birka, Björkö, Adelsö socken, Uppland, augusti 2020 och 2021. Rapporter från Arkeologiska forskningslaboratoriet nr 35.*

Kalmring, S. 2020. A Different Birka. Emergence of the First Urban Fabric in the Early Birka Period (AD 750-860) *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 48, 1-23.

Kalmring, S. & Holmquist, L. 2020. Reviving Birka's Black Earth Harbour: The Results of the 2015/2016 Field Campaign. I: A. Pedersen & S. Sindbæk (red.), *Viking Encounters. Proceedings of the 18th Viking Congress.* Aarhus. Sid 249-267.

Kalmring, S., Runer, J. & Viberg, A. 2017. At Home with Herigar: A Magnate's Residence from the Vendel- to Viking Period at Korshamn, Birka (Uppland/S). *Archäologisches Korrespondenzblatt* 47, 2017:1, 117-140.

Kalmring, S., Holmquist, L. & Wendt, A. 2021. *Birka's Black Earth Harbour. Archaeological Investigations 2015-2016 Uppland, Adelsö Parish, Björkö, L2017:1568, RAÄ 119:1.* Theses and Papers in Archaeology B:16. Archaeological Research Laboratory, Department of Archaeology and Classical Studies, Stockholm University, Stockholm, Sweden, and Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie (ZBSA), Stiftung Schleswig-Holsteinische Lan-

desmuseen, Schloss Gottorf, Schleswig, Germany.

Lindqvist, S. 1926. *Björkö*. Svenska Fornminnesplatser 2. Stockholm.

Myhre, B. 1985. Boathouses as Indicators of Political Organization. *Norwegian Archaeological review*, 18:1-2, 36-60.

Olsson, A. 2017. *Maritima Birka. Rapport över marinarkelogiska undersökningar av kulturlager och pålanläggning i vatten området utanför Svarta jorden 2004-2014*. Arkeologisk rapport 2017:13. Sjöhistoriska museet.

Wåhländer, L. 1998. *Birkas stadsvall och dess förlängning fram till Borg. En prospekteringsundersökning*. C/D-uppsats i Laborativ arkeologi. Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet.

En resa genom Ålands järnålder: Inventering av miljöarkeologiska kontexter & pollenprovtagning

En Tengborgstipendiats reseberättelse av Petter I. Larsson

Doktorand vid institutionen för kulturstudier, Helsingfors universitet och gästdoktorand vid institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.

Åland har länge setts som en perifer plats i norra Europas järnåldershistoria. De senaste åren har dock en mer nyanserad bild växt fram, där allt mer forskningsresultat pekar mot en stor befolkning från 500-talet e.v.t. och framåt. Några av de bosättningar som undersökts arkeologiskt har visat sig vara av högstatus-karaktär (t.ex. Ilves 2018).

Dessa indicier på att Ålands järnålder har mer att berätta än vad som tidigare antagits har resulterat i forskningsprojektet *Survivors of Ragnarök – tracing Late Iron Age and early medieval maritime migrations in the Baltic Sea region* (SoR; Finlands Akademi-projekt nr. 332396, under ledning av Kristin Ilves vid Helsingfors universitet).

Det arkeologiska källmaterialet på Åland indikerar att ö-gruppen har upplevt en abrupt befolkningsökning under 500-talet e.v.t., troligtvis ett resultat av den klimatkris som skedde under denna period, vilket står i kontrast till andra områden i norra Europa (t.ex. Gräslund & Price 2012; Löwenborg 2012). Forskningsprojektet SoR ämnar förstå denna period bättre, genom att utgå från tvärvetenskapliga forskningsmetoder, bland annat med fokus mot socio-ekologiska processer och hur dessa förändrades i och med den plötsliga befolkningsökningen som skedde under mitten av järnåldern.

Min del i detta projekt ligger inom det paleoekologiska och landskapsarkeologiska, där jag inom mitt doktorandprojekt genomför flertalet pollenanalyser från Åland (som ett av två fallstudieområden) för att bättre förstå landskapets förändring över tid. Målet med mitt doktorandpro-

jekt är att genom studier av dessa förändringar kunna diskutera motståndskraft och anpassning mot yttre omständigheter under kristider i geografiskt perifera miljöer, under såväl järnålder som medeltid.

Syfte

Ålandsresans syfte var tudelat. Den ena delen bestod i att tillvarata markpollenprover från en arkeologisk utgrävning, som under sommaren genomförts via Helsingfors universitet, intill Syllöda träsk. Dessa prover kan komma att användas som ett komplement till de sedimentkärnor som analyseras inom projektet. Det andra syftet för resan var att genomföra inventeringar av de miljöarkeologiska kontexter som projektet arbetar med. Detta för att få en bättre bild över fornlämningsbilden i området samt hur platserna ser ut rent terrängmässigt men även för att få en bättre inblick i dagens vegetation.

Resan

Resan påbörjades på morgonen den 17:e augusti, då jag satte mig i bilen och åkte från Uppsala till Kapellskär där jag sedan åkte ombord på den färja som skulle ta mig till Mariehamn. Den första dagen gick huvudsakligen åt till att resa samt planera och förbereda för de kommande dagarna på Åland.

Morgonen den 18:e augusti var det då äntligen dags. Dagen började med en 25 minuter lång bilresa från Mariehamn till Syllöda träsk i Ålands centrala delar. Intill denna sjös norra ände har arkeologistuderanter vid Helsingfors universitet genomfört en mindre utgrävning på en plåtåformation, ca 50 meter från sjökanten. I det

schakt som grävts ut skulle jag tillvarata markpollenprover för framtida analyser (fig. 1). Utgrävningen resulterade inte i några fynd eller indikationer på mänsklig närvaro, vilket resulterade i att provtagningsstrategin följde ett bestämt avståndintervall snarare än att följa en lagerföljd. Prover togs var fjärde centimeter. Marken var torr och därmed inte gynnsam för bevarandet av pollen, av den anledningen togs extra material tillvara för att även kunna användas för att genomföra en fytolitanalys (kristaller av kiseldioxid som fossiliserats och som kan användas för att identifiera vissa växter, framförallt gräs) om så önskas framöver. Dagen fortsatte sedan med inventering, först kring Syllöda träsk och sedan vidare norr ut till Lavsböle träsk (fig. 2).

Då inga fornlämningar från yngre järnålder har identifierats i direkt anslutning till Lavsböle träsk blev det här huvudsakligen en inventering av dagens landskap. Denna sjö är dock lokaliserad strax nordväst om Syllöda och norr om Saltvik, vilket är det område som det arkeologiska källmaterialet indikerar var det mest tätbebyggda under yngre järnåldern. Därmed är detta ett område av särskilt intresse för forskningsprojektet. Inventeringen denna dag fortsatte sedan tillbaka till Syllöda området där Ålands största fornborg (Borge i Borgboda) besöktes för att få en bättre blick hur vattenvägen gick genom landskapet under järnåldern samt hur de olika

Figur 1. Schaktprofilen där markpollenprover togs.

platserna i området ligger i relation till varandra med detta i åtanke (fig. 3). Utöver en ökad förståelse och känsla för landskapet och hur detta område såg ut under järnåldern var det en mycket trevlig upplevelse för den arkeologiskt intresserade med bra informationsskyltar och fina gångstråk, vaktade av träsnidade vikinga-figurer

Figur 2. Ett spegelblankt Lavsböle träsk.

Figur 3. Utsikt åt nordöst från Borgboda fornborg över dagens agrara landskap där flertalet lämningar från såväl bronsålder som järnålder återfinns.

Figur 4 & 5. Till vänster: Hunden Piston och en av de träsnidade vikingar som vaktade Borgbodas fornborg. Till höger: Del av fornborgens mur.

Figur 6. Träsket, den sista sjön som besöktes på denna resa.

som tillverkats och placerats ut av den arkeologisktintresserade markägaren (fig. 4 & 5).

Dagen därpå, den 19: augusti, fortsatte inventeringen av intressanta platser för forskningsprojektet. Resan startades vid Finnström, strax utanför Godby i centrala Åland, där Helsingfors universitet bedrivit en forskningsgrävning under sommaren som en del av universitetets arkeologutbildning. Området består av såväl ett gravfält som flertalet husgrunder från yngre järnåldern (Ilves & Perttola 2020; Holmqvist & Ilves 2022).

Resan fortsatte efter detta vidare norrut för att besöka Dalsträsk, som är en av de lokaler som undersöks inom SoR via mitt doktorandprojekt. Denna sjö ligger norr om ett område med flertalet lämningar från yngre järnåldern. Området med järnåldersbebyggelse och Dalsträsk skiljs åt av en bergsrygg, vilket påverkar pollensignalen men troligtvis kommer antropogena indicier kunna urskiljas vid denna analys, om än något försvagat. I närheten återfinns även fornborgen Borgdalsberget intill Toböle träsk, vilken besöktes. Från denna fornborg, som ligger högt belägen i landskapet, var det möjligt att få en tydlig bild över det regionala landskapets karaktär av toppar och dalar. Även denna fornborg tros härstamma från den yngre järnåldern, men inga arkeologiska utgrävningar har genomförts på platsen.

Efter detta fortsatte turen vidare till Saltvik, närmare bestämt området bakom Saltviks kyrka. Detta område har genomgått flera arkeologiska undersökningar genom åren och visat på en rik järnåldersmiljö. De platser som sticker ut i detta område är Kvarnbohallen och Kvarnbokehagen, två lokaler som genom sitt fyndmaterial visar på en övre social hierarki (Storå & Löugas 2005; Storå *et al.* 2012; Lindblad 2014; Ilves 2018). Denna plats ligger i närheten av Lavsböle träsk, som inventerades under föregående dag, och hör till det område som ämnas undersökas genom den pollenanalys som baseras på en pollenkärna från denna sjö.

Resan fortgick genom det järnålderstäta området kring Saltvik-Borgboda-Syllöda, fram till Kvärnsjö. Denna sjö ska även den ingå i pollenundersökningarna som är tänkt att resultera i en bättre förståelse kring järnålderns bebyggelse på Åland då den ligger i anslutning till områden med arkeologiskt material från den yngre järnåldern.

Den sista etappen av vår resa genom Ålands järnålder gick söderut, via Dalkarby träsk som redan undersökts genom projektet (Alenius *et al.* 2022), fram till sjön Träsket (fig. 6). Denna sjö kommer troligtvis inte kunna resultera i information kring järnåldern då den ligger något för lågt i landskapet och bör ha varit en del av havsviken under denna period. Däremot bör den kunna påvisa medeltida landskapsnyttjande från detta område och är alltså en lokal som huvud-

Sammanfattning

Denna resa var kort men intensiv. Förutom de jordprover som tillvaratogs för analys vid Syllöda träsk har det resulterat i en konkretiserad och fördjupad kunskap kring de platser som jag analyserar genom pollenanalyser inom min forskning. Att uppleva ett landskap förstärker förståelsen för hur ett resultat från en pollenanalys kan tolkas och diskuteras, då landskapets karaktär kan sätta begränsningar såväl som skapa möjligheter för olika företeelser. Dessutom har jag nu dokumenterat hur landskapet kring dessa sjöar ser ut i stora drag, vilken kommer att ingå i miljöbeskrivningar för kommande artiklar som min forskning ska resultera i.

Som avslutning vill jag rikta ett tack till Rosa Tengbergs stipendiefond samt det Svenska Arkeologiska Samfundet som genom ekonomiskt bidrag möjliggjorde denna resa.

Petter I. Larsson

Email: petter.larsson@helsinki.fi

Referenser

- ALENIUS, T., K. ILVES & T. SAARINEN. 2022. Pollen Evidence in Exploring Settlement Dynamics, Land Use, and Subsistence Strategies in the Åland Islands through Multiproxy Analyses from the Lake Dal-karby Träsk Sediment Record. *Environmental Archaeology*, 1–15. <https://doi.org/10.1080/14614103.2022.2053826>.
- GRÄSLUND, B. & N. PRICE. 2012. Twilight of the gods? The ‘dust veil event’ of AD 536 in critical perspective. *Antiquity* 86. Cambridge: 428–43.
- HOLMQVIST, E. & K. ILVES. 2022. Social Buildings: Soil Geochemistry and Anthropogenic Patterns from Late Iron Age Finland. *Journal of Field Archaeology*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/00934690.2022.2087024>.
- ILVES, K. 2018. The Kvarnbo Hall: Reconsidering the Importance of the Late Iron Age Åland Islands. *The Journal of Island and Coastal Archaeology* 13: 301–18. <https://doi.org/10.1080/15564894.2017.1295119>.
- ILVES, K. & W. PERTTOLA. 2020. Åter till Bartsgårda och Björn Cederhvarfs järnålder. *Muinaistutkija* 4: 2–17.
- LINDBLAD, R. 2014. Fårhållning och fiske vid Kohagen i Saltvik, en vikingatida elitgård på Åland. *For-nvännen* 109: 11.
- LÖWENBORG, D. 2012. An Iron Age Shock Doctrine – Did the AD 563-7 event trigger large-scale social changes in the Mälaren valley area? *Journal of Archaeology and Ancient History* 4.
- STORÅ, J. & L. LÖUGAS. 2005. Human Exploitation and History of Seals in the Baltic during Late Holocene, in G.G. Monks (ed.) *The Exploitation and Cultural Importance of Sea Mammals*: 96–106. Durham: Oxbow Books.
- STORÅ, J., J. HILLBORG, J. KENNEBJÖRK, R. LINDBLAD, J. LINDBERG, J. MOSSEBY & R. GUSTAVSSON. 2012. Late Iron Age Subsistence in the Åland Islands in light of Osteoarchaeology, in S. Niinimäki, A. Salmi, J.-M. Kuusela & J. Okkonen (ed.) *Stones, bones & thoughts: festschrift in honor of Milton Núñez*: 175–89. Uleåborg: Milton Núñezin juhla-kirjan toimituskunta.

Arkeologi i Baskiens hjärta. Deltagande i Aditu Arkeologias fältskola i Orreaga/Roncesvalles

En Tengborgstipendiats reseberättelse av Gianni Bello Cifuentes, Uppåkra Arkeologiska Center.

En tidig morgon, sista dagen i juni, tog jag flyget från Köpenhamn med Bilbao som slutmål. Sent på eftermiddagen checkade jag in på hotellet och begav mig till Bilbaos arkeologiska museum för en snabbkurs i Baskiens historia.

Efter en natt på hotell fortsatte jag min resa med buss. Först till Pamplona och sedan vidare till Roncesvalles (Orreaga på baskiska). Där fick jag och de andra deltagarna i Aditu Arkeologias fältskola ett varmt mottagande av personalen. Aditus personal ledde oss till Itzandegia, ett kyligt stenhus som en gång i tiden fungerat som

sjukhus för pilgrimer. Sedan dess har byggnaden gjorts om till ett vandrarhem. Itzandegia var vårt hem de kommande tre veckorna.

Aditu Arkeologia är ett arkeologiskt forskningsföretag som är aktivt i Navarra, Spanien. Sedan 2019 har Aditu lett ett forskningsprojekt i Roncesvalles som är beläget ett stenkast från den franska gränsen. Roncesvalles har sedan länge varit en viktig del av pilgrimsleden Jakobsleden eller Camino de Santiago på spanska. Forskningsprojektet utförs i ett ossuarium känt som Karl den stores silo (Silo de Carlomango). Ossuariet har varit i bruk sedan medeltiden och

Figur 1. Fasaden till Silo de Carlomango vars egentliga namn är Capilla de Sancti Spiritus. Dimma och kyla går vanligen hand i hand i Roncesvalles men solen sken under majoriteten av min vistelse.

Figur 2. Överblick av silons centrala del med en hög beblandade ben från tidigt 1800-tal.

används än i idag. Enligt sägen är delar av Karl den stores eftertrupp begravda på platsen. Eftertruppen, ledda av riddaren Roland, blev överfallna av baskiska styrkor som låg i bakhåll när de marscherade över bergspasset vid Roncesvalles år 778. Slaget förevigades senare i det medeltida diktverket Rolandssången.

Projektet i Roncesvalles har nu pågått i fyra år och det finns planer för undersökningar i sex år till. Det slutliga målet är att besvara om det finns någon sanning i sägnen. I förhoppning om att nå detta mål söker Aditus arkeologer och osteologer efter trauma och patologier i det medeltida skelettmaterialet samt utför isotopanalyser för att undersöka individernas härkomst. Men först måste Aditu gräva sig igenom flera meter kulturlager. Det finns lager med beblandade kvarlevor från Napoleonkrigen, omrörda lager från en undersökning som utfördes under tidigt 1980-tal och flertal gravar med artikulerade skelett som skär igenom den redan komplicerade stratigrafien.

Fältskolan är uppdelad i två sessioner över sex veckor med två dagars ledighet i mitten av varje session. Jag deltog i den första sessionen från den första till den tjugonde juli. Alla deltagare blev uppdelade i fem grupper baserat på tidigare osteologisk kunskap. Sedan blev vi snabbt inkastade i nya rutiner både i fält och i den gemensamma boytan. Arbetsuppgifter i fält bestod delvis av utgrävning av de komplexa lagren och delvis av fyndhantering i olika stadier. Utgrävningen sker inuti silot i ett schakt som endast är tillgängligt via ett kryphål och en steg. Schaktet är cirka 9 x 9 m och behåller en sval temperatur även i sommarvärmen. Det är begränsat med utrymme att röra sig i schaktet då det bokstavligen talat finns ben var man än går.

Då uträkningen av minst antal individer (MNI) är viktigt på en plats med oerhört många beblandade skelett så har Aditu utformat en välfungerande process för fyndhantering. Tillsammans med en handledare sorterar varje grupp benmaterialet från de olika kontexterna på varsitt bord i fältlabbet. Ben som uppvisar patologier

och/eller trauma, ben från juvenila individer, djurben och artefakter sorteras ut medan resterande ben sorteras upp efter benslag. Efter avslutad sortering påbörjas inventeringen. Specifika benslag uppdelas efter sida och fragmenteringsgrad för att sedan användas i MNI-beräkning.

Under en vanlig arbetsdag förekom det både teoretiska och praktiska föreläsningar. Dessa handlade om allmän fältarkeologisk praxis och specifika detaljer gällande utgrävning i silot, osteologisk analys och bioprofilering (MNI-beräkning, trauma och patologier, ålders- och könsbedömning, längdberäkning), samt specifika benslag såsom hand- och fotben, Navarras och Roncesvalles historia och även soldatutrustning från tidigt 1800-tal.

Mot de allra sista dagarna av första sessionen påbörjades utgrävningen av en grav med ett artikulerat skelett. Alla deltagare fick tid för att prova på att gräva ut skelettet. Här sattes både kunskap och tålamod på prov. In i sista minuten togs jord bort i hopp om att få ut hela skelettet men det fick överlämnas till deltagarna i nästa session.

Figur 3. Bild på mig när jag gräver fram ett höftben. Foto: Maitane Tirapu de Goñi.

Figur 4. Sortering av fotben inför inventering.

Som tidigare nämnts så är det inte bara mänskliga kvarlevor som påträffas i silon. Djurben dyker upp regelbundet. Djurbensmaterialet utgör en diverse artsammansättning och kan härledas till både historiska perioder och modern tid. Då jag har en animalosteologisk bakgrund fick jag uppgiften att sortera djurbensmaterialet som hittades under den första sessionen. Noterbart hittades det ett flertal katter men även nötkreatur, får och/eller getter, svin, fågel, grodor och paddor, samt gnagare som råtta och sork påträffades också.

Vid sessionens slut gavs det karriärsföreläsningar från olika medlemmar av Aditus fältskolepersonal. Då personalen är internationell och har olika akademiska bakgrunder (inte bara inom arkeologi utan också forensisk antropologi) fick vi en givande inblick i olika länders arkeolo-

giska traditioner och vägar in i arbetslivet som osteologer och arkeologer. Många goda råd gavs och många kontaktuppgifter utbyttes under sessionens sista dag.

För nybörjare så är fältskolan i Roncesvalles en intensivkurs i humanosteologi, för osteologer eller personer med tidigare osteologisk utbildning så är det möjlighet att friska upp minnet och fördjupa sin kunskap i en av Europas mest unika arkeologiska platser.

Jag vill ge ett stort tack till Aditu Arkeologias personal och till nyfunna vänner som deltog i fältskolan som gjorde min resa till Baskien till en fantastiskt rolig och lärorik upplevelse. Ytterligare stort tack vill jag ge till Rosa Tengborgs fond som bekostade en del av resan.

Figur 5. Vänster: Överkäke och diverse ben från en ung katt. Höger: Underkäke från nötkreatur.

Asinegrävningarna – 100 år!

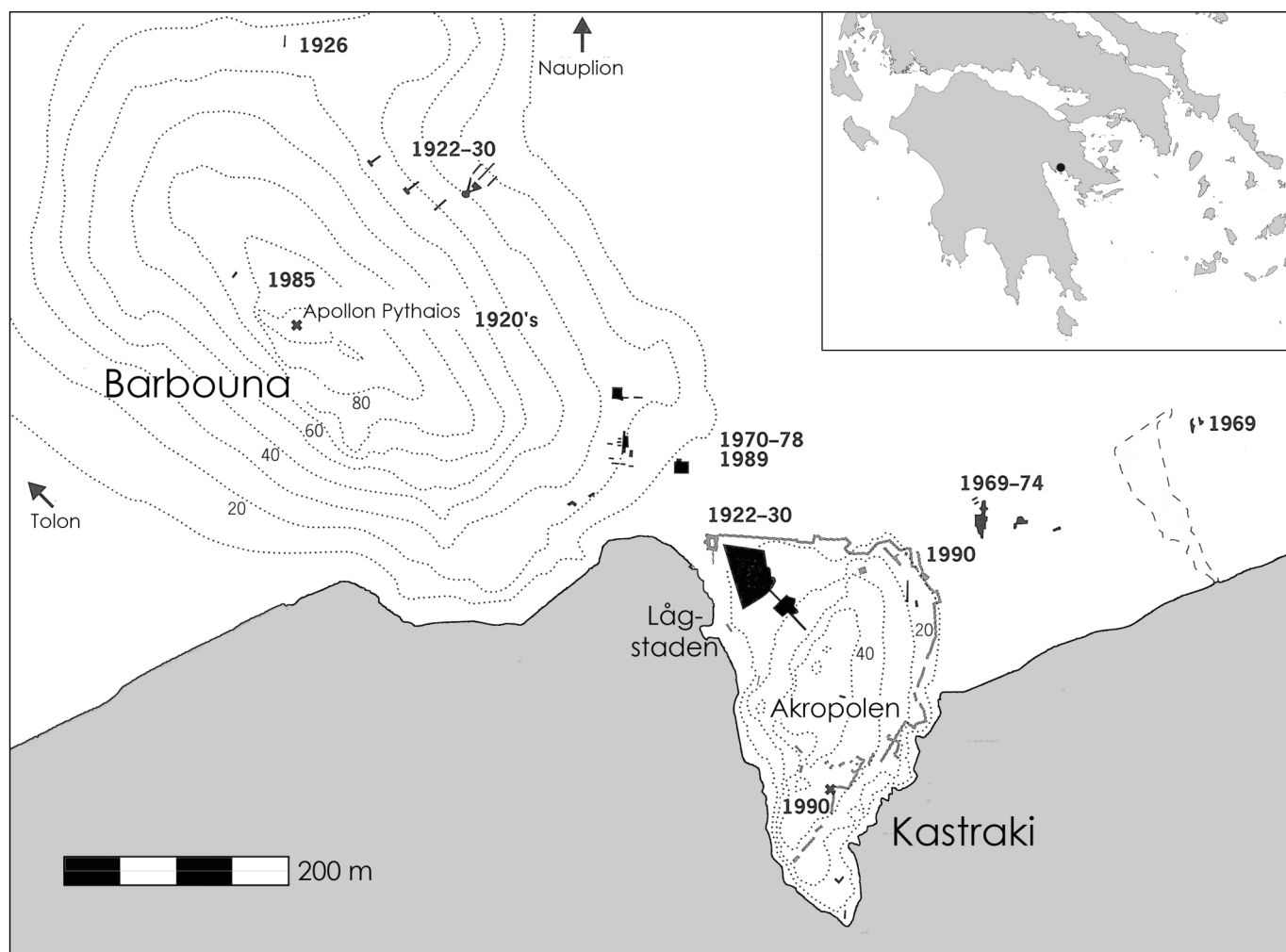
Av Gullög Nordquist & Erika Weiberg, Uppsala universitet

I år 2022 är det hundra år sedan de svenska utgrävningarna startade i Asine, i distriktet Argolis på nordöstra Peloponnesos, ca 10 km sydost om den större staden Nauplion.

Tidskriften *Medusa* firar med ett helt nummer ägnat åt Asinegrävningarna och den följande texten bygger på introduktionen till det jubileumsnumret. I numret berättas om upprinnelsen till utgrävningarna och vardagen under de första årens utgrävningar, vilket följs av nedslag i historien på ett flertal punkter längs det mer än 7000 år långa tidsspänn som materialet från

Asine omfattar. För en fullständig historia eller en komplett forskningshistorik hänvisar vi till Svenska institutets i Athens (SIAs) webbsidor: www.sia.gr, och de många artiklar och böcker som behandlat fynden från platsen.

Den 25 mars 1922 skrev Otto Frödin i en fält-dagbok: ”På morgonen påbörjades lossningen af expeditionens utrustning, som kommit med två båtar från Nauplion. Arbetsstyrkan 10 man. Allt ilandfört till middagen. ... På eftermiddagen uppackning och diverse förarbeten.”

Figur 1. Utgrävningarna i Asine 1922-1990. Anpassad från C.-G. Styrenius, *Asine. En utgrävningsplats i Grekland*, Stockholm 1998, karta 2.

Figur 2. Kastrakiklippan skjuter ut i havet och höjer sig över utgrävningsområdet Lågstaden i Asine.
Foto: Asinesamlingen (c7698).

Detta innebar starten på de svenska utgrävningarna i Asine. Man började gräva på den karaktéristiska klippan, Kastraki, som omges av höga murar och en imponerande hellenistisk bastion. Lågstaden mot norr består av flera terrasser med antika lämningar från bronsåldern och framåt. Även uppe på klippan, på akropolen, öppnades trencher. De två utgrävningsledarna utgjorde en kombination av klassisk fornkunskap, genom Axel W. Persson, och nordisk arkeologi, genom Otto Frödin. Asinegrävningen berömde sig för sina moderna arkeologiska metoder, med noggrant iakttagande av stratigrafi och dokumentation. Natan Valmin, en av projektdeltagarna och sedermera utgrävar av Malthi i Messenien, berättar att studenterna blev tillsagda att gräva ”i enlighet med den nordiska arkeologiens metoder” men tillägger att ”om dessa hade jag hört

mycket talas med stor respekt. Något mer visste jag icke om dem.”

I den första utgrävningsomgången (1922–1930) utfördes omfattande utgrävningar på akropolen samt i lågstaden. Man hittade lämningar, både gravar och byggnader, från tidig bronsålder, c. 3000–2000 f.Kr., till senromersk tid, c. 400-tal e.Kr. I lågstaden hittade man viktiga huslämningar från den mellersta bronsålder, c. 2000–1700 f.Kr., och den efterföljande mykenska tiden. Bosättningen fortsatte in i järnålder, s.k. geometrisk tid fram till c. 700 f.Kr, då platsen övergavs, enligt de historiska källorna på grund av attacker från grannstaden Argos. Befolkningen flydde, sägs det, till södra Peloponnesos. Efter en period av lågintensiv aktivitet blev Asine föremål för ny bosättning och befästning under

den hellenistiska härskaren Demetrios Poliorketes på 300-talet e.Kr. Det välutrustade badet byggdes ännu senare, under romersk tid. Persson och Frödin grävde även på sluttningarna av det närliggande berget Barbouna där man påträffade två gravfält, ett med mykenska kammargravar och ett med gravar från sen geometrisk tid.

Grävningarna återupptogs på 1970-talet med Carl-Gustaf Styrenius som grävningsledare (1970–1974). På kustslätten öster om akropolen upptäckte man ett gravfält från den mellersta bronsåldern med en tumulus av större stenblock och en rad kistgravar, några av dem med rika fynd, t.ex. ett gulddiadem, det enda som påträff-

fats i Asine. Det visar på ambitioner att följa med i utvecklingen av en elit i övergången till mykensk tid, runt 1700 f.Kr. Nu ligger en campingplats över detta gravområde.

Även Barbounas södra sluttningar har undersökts genom Robin Hägg i en rad trencher (1971–1989) och uppvisat viktiga lämningar från övergången mellan den mellersta och den sena bronsåldern, och även den geometriska nekropolen undersöktes. Även här har det byggts moderna hus. Dessutom undersökte Berit Wells 1985 en sengeometrisk bosättning på Barbounas norra sluttningar och 1989–1990 ett område vid den hellenistiska bastionen.

Figur 3. Bygatan i Tolon vid utgrävningens början. Idag är Tolon en livlig turistort, medan på 1920-talet beskrevs byn där svenskarna och många arbetare bodde av Persson som den "efter grekiska förhållanden utomordentligt rena och snygga fiskarbyn" med sina låga vita hus med röda tegeltak, fönsterluckor utan glastrutor, och jordstampade golv. Foto: Asinesamlingen (A123).

Asineutgrävningarna var föregångare inom medelhavsarkeologi att ta tillvara allt arkeologiskt material, grov keramik, ben av djur och människor, trasiga småfynd och annat ”skräp”, inte bara fina skärvor eller det som man just då bedömde som viktigt. Alla fynd från samma kontext samlades i lådor som märktes med angivande av kontext, djup under markytan och datum och kan därför relateras till fältdagböckerna. Denna för sin tid mycket noggranna fältdokumentation har skapat goda förutsättningar för användning av fyndmaterialet i moderna undersökningar. Ett problem att anknyta fältdokumentationen till platsen är dock att italienska trupper under 2a världskriget grävt skyttegravar och byggt bastioner på platsen, bl.a. med material från de antika murarna.

Idag är fynden främst fördelade mellan det arkeologiska museet i Nauplion, ca 10 km från Asine, och den s.k. Asinesamlingen vid Uppsala universitet, med i storleksordningen 15 ton material. Vissa keramikvaser finns i Medelhavsmuseet i Stockholm. Asinesamlingen tillkom genom ett utbyte med den grekiska staten, genom vilket majoriteten av fynden från de svenska utgrävningarna i Asine 1926 fraktades till Sverige och Uppsala, i utbyte mot en samling stenverktyg från svensk stenålder. Det faktum att vi har bra fältdokumentation bevarad, liksom fynd i kontexter gör att Asine är fortsatt aktuellt och Asinesamlingen en viktig resurs.

Asine är på många sätt typisk för en mindre boplatz på Peloponnesos, en ort med en lång historia på grund av sitt strategiska läge. Från toppen av Kastraki har man en vid utsikt över argiviska bukten, för att se antingen annalkande fiender eller fiskstim. Asinesamlingen är också en fortsatt värdefull resurs och tillgänglig för forskare och studenter, både på plats och nu även digitalt genom projektet Pragmata. Genom åren har det publicerats en rad monografier och artiklar som bygger på studier främst av material från samlingarna i Uppsala. Det finns fortfarande många uppslag för större och mindre pro-

jekt som på det sättet binder samman 1920-talets utgrävningar med dagsaktuell forskning. Även vid platsen Asine fortsätter undersökningar, nu senast genom Ann-Louise Schallins marinarkeologiska studier.

Den arkeologiska platsen Asine genomgick genom de grekiska myndigheterna en ansiktslyftning som slutfördes 2015, under vilken tillgängligheten förbättrades och nya informationsskyltar kom på plats, liksom utställningar i renoverade äldre byggnader för visualisering av Asines historia. Beforskandet av Asine har pågått i hundra år, men än finns mycket kvar att göra!

Ett ord från redaktörerna:

Då vi har relativt få reportage i Gjallarhornet nu för tiden som rör antiken är det alltid trevligt med mer av detta.

För den som vill läsa mer rekommenderar vi vår ”systerpublikation” Medusa som Gullög och Erika skriver mer om Asine i.

Medusa är Sveriges största populärvetenskapliga tidskrift om antiken! Som prenumerant får du fyra nummer per år, fyllda av intressanta artiklar, recensioner och boktips.

För mer information:

<https://tidskriftenmedusa.se/>

Nya böcker

En bokanmälan av Nils Ringstedt

Damerna av fordom

Det är titeln på professor em. Stig Welinders senaste bok utgiven av förlaget Ekström & Garay, Lund. Boken är en mycket anorlunda arkeologisk bok.

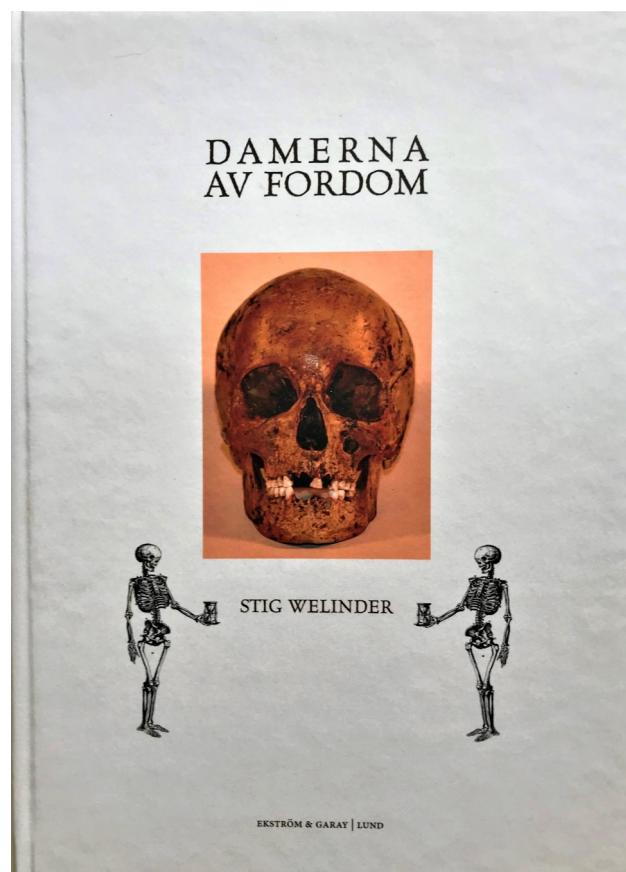
Kanske vill jag snarare kalla den ett kåseri gällande ett antal berömda arkeologiska kvinnor! Förlaget presenterar boken i sin pressrelease så här:

"Den levnadsglade Parisstudenten Francois Villons fordomsdags damer, besjunga under galgen, var glädjeflickor, dygdiga borgarflickor och drottningar. De fordomtida damerna i den här boken är skelett utom Hurettas måg, som är ett fiskenät. Om alla kan berättas förunderliga historier, vilka inte bara härrör sig ur den ständigt överraskande laborativa arkeologin. Det görs i den här bokens nio essäer."

Och i pressreleasen skrivs vidare: *"Stig Welinder (född 1945) har efter sin pensionering valt att skriva lättsammare, nästan lättfärdigt, om stenålderns människor än under sin universitetskarriär som arkeolog. Den senare avslutades med det nästan helt seriösa första bandet av Sveriges historia (2009)."*

De nio artiklarna handlar om kända skelett som vi alla mött i den arkeologiska litteraturen. Men läsaren har aldrig tidigare fått dem presenterade på det trevliga sätt som görs i den här "lättsamt" skrivna boken. Och den vill jag verkligen gratulera Stig till att ha författat!

För att kort presentera vad artiklarna handlar om utgår jag från Stigs förord. Han skriver att de *"förunderliga damerna i denna bok har också namn"*. Den första han nämner är Barumgraven som tidigare hette Bäckaskogsgraven. Den andra damen heter Hallonflickan som fick namnet för att hon åt för mycket hallon *"till den grad att det blev hennes bleka, eller snarare våta, död"*. En ung flicka är den tredje damen Stig skriver om. Hon har namnet Igelkottsflickan efter sin mössa av igelkottsskinn, *"varom finns mycket att säga"*.

Den fjärde damen heter *"helt byråkratiskt fantasilöst, men informativt Raä 1 Indals sn, Sundsvalls kn, Västernorrlands län"*. En femte dam är anonym – har inget namn och inget nummer från något museum. Och den sjätte damen *"ligger begravnen med en hel familj, om det nu var en familj"*. Hon finns att skåda i Linköping!

Den sjunde damen fick namn av personalen på Trelleborgs museum i *"en engelskspråkig intervju, The Seated Woman, men jag benämner henne Kvinnan med fjädrarna, eftersom det låg några fjädrar i hennes grav"*. Den åttonde damen är endast numrerad. *"Av utgrävorna fick hon det familjära namnet F 68"*. Den nionde till slut är en fiktiv man vid namn Huretta – men artikeln handlar om ett fiskenät – Antreafyndet. Vi flyttas 10 500 år bakåt i tiden.

Att skriva mer än så här i min anmälan skulle vara att beröva läsaren möjligen att upptäcka det intressanta innehållet i denna mysiga bok som jag varmt rekommenderar!

Figur 1. Grunden till det som en gång var en vattenkvarn, - en tullkvarn- är idag åter synlig.

Lämningar av vattenkvarn vid Åkeshovs slott i Bromma

Av Nils Ringstedt

I närheten av Åkeshovs slott finns spår av grunden till en smedja och ässja. Slagg finns i en hög. Om en besökare vid dessa spår vandrar vidare i skogsdungen kommer denne fram till smedsstugan som nämns i husförhörslängd 1807-1810.

År 1810 nämns smeden Anders Olofsson i den längden. Stugan hörde under Åkeshovs slott. Nära stugan finns ett stort stenblock. Där påträffade jag ovanpå blocket för flera år sedan en inhuggen ristning som föreställer ett ansikte! Ristningen är nu registrerad i Fornsök.

Intressant är särskilt den bevarade mjölnarstugan/kvarnstugan från slutet av 1700-talet (fig. 2). Den ligger nära smedsstugan och cirka 200 meter öster om Åkeshovs allé. Mjölaren löd

under slottet. Stugan nämns i husförhørsprotokoll 1807-1810 och finns på kartor från 1818 och 1829. I husförhörslängd 1810 nämns bland annat drängen Mats Ersson med familj och statdrängen Jon Holmberg med familj. Runt sekelskiftet 1900 bodde en person vid namn Dalström i kvarnstugan.

En gång gick en å mellan sjön Judarn och Lillsjön i Bromma. Stugan låg nära ån. Här fanns då en kvarndamm. Kvarnrännan är till stora delar bevarad (fig. 3). Intill låg vattenkvarnen – en tullkvarn – riven 1921. En såg skall enligt uppgift ha funnits invid kvarnrännan. Røjningar av parkförvaltningen under våren 2022 har lett till att rännan åter kan ses och inte minst grunden till det som en gång var tullkvarnen (fig. 1 & 4).

Kvarnrännan har jag mätt upp till ungefär 250-260 meter i längd med utgångspunkt i allén. (fig. 4). Den går i bågform fram till kvarnplatsen. Djupet på rännan varierar mellan ungefär 0,5 meter till drygt 2,0 meter. Idag är kvarndammen tom och inget vatten finns heller i kvarnrännan. Intill kvarnen är rännan stensatt och här fanns en gång det stora kvarnhjulet. Den stensatta delen har jag mätt upp till ungefär 35 meter i längd och 1,3 meter i bredd.

Enligt Bebyggelseregistret var tullkvarnen i bruk fram till 1894. Först sänktes vattnet i sjön Judarn 1863. Därefter grävdes ett avlopp på andra sidan Judarn mot Mälaren år 1896. Det innebär att sjöns avrinning gick mot Mälaren istället för mot kvarnen. Nivån i sjön sjönk avsevärt och därmed upphörde kvarnen att fungera. Under 1900-talet rensades detta avlopp och då sjönk sjön med ytterligare 25 centimeter.

Kvarngrunden är cirka 9 meter i längd och var delad i två rum – ett antagligen där maskineriet fanns. Strax intill kvarngrunden finns något som jag tyder är en plåt uppbyggd av sten. Det kan tänkas att sågen befann sig här. Rester av tegelsten och tegelflisor skymtar i marken. Inga utgrävningar har skett men antagligen finns det intressanta lämningar att ta fram.

Vid besök vid kvarnresterna 16 juni jämte hembygdsföreningens ordförande och företrädare för parkförvaltning och arkeolog Gerhard Flink, som har uppdrag för länsstyrelsen, beslöts att dessa lämningar skall anmälas för införande i fornminnesregistret. (Se foton av kvarnränna och grund från april 2022. Vid besöket 16 juni var det på grund av återväxt av sly svårt att få bra foton.)

Bromma hembygdsförening kommer tillsammans med Bromma stadsdelsförvaltning att dels sätta upp en informationsskylt vid kvarnrännan som informerar om den och kvarnen, dels en vid allén som skildrar vad som finns i området med utgångspunkt i resterna av smedjan.

Figur 2. Den bevarade kvarn- / mjölnarstugan från

Figur 3. Den bevarade och tydliga kvarnrännan är idag 250-260 m lång.

Figur 4. Den bevarade kvarngrunden har bevarat trämaterial och förefaller indelad i två rum.

Nya avhandlingar

Samfundet gratulerar alla nydisputerade!

Vivian Smits disputerade den 6 september vid Linnéuniversitetet, inom GRASCA, forskarskolan i uppdragsarkeologi, med avhandlingen *Kulturarvsparadoxen. Om uppdragsarkeologin och kulturarvets användning i samtiden*. Opponent var Fredrik Svanberg, Nordiska museet. Avhandlingen hittas digitalt i det vetenskapliga arkivet DiVA eller via länk [här](#).

Crista Adelle Wathen disputerade den 30 september, vid Stockholms universitet, Humanistiska fakulteten, Institutionen för arkeologi och antikens kultur med avhandlingen *Our Bones, who art contaminated: Glues, strontium isotopes, and mobility in early Swedish Christians*.

Opponent var Christophe Snoeck från The Brussels Bioarchaeology Lab, Vrije Universiteit Brussel, Belgium. Avhandlingen hittas digitalt i det vetenskapliga arkivet DiVA eller via länk [här](#).

Theses and Papers in
Scientific Archaeology 22

Our Bones, who art contaminated

Glues, strontium isotopes, and mobility in early Swedish Christians

Crista Adelle Wathen

Doctoral Thesis in Scientific Archaeology at Stockholm University, Sweden 2022

Nya jubeldoktor

Samfundet gratulerar Elisabeth Iregren!

I år är det 50 år sedan ämnet Historisk osteologi/Osteoarkeologi fick sin första doktor. I maj 1972 disputerade Elisabeth Iregren på avhandlingen "*Vårby och Vårberg II. Studier av kremerat människo- och djurbensmaterial från järnåldern.*"

Opponent var dåvarande docent Birgit Arrhenius. Handledare var professor Nils-Gustaf Gejvall. Han hade nyligen skapat forskarutbildningsämnet vid SU i nära samarbete med professorn i arkeologi (Nordisk och jämförande fornkunskap), Greta Arwidsson.

Elisabeth kreerades den 30 september till jubeldoktor vid Stockholms universitet. Hon ses längst till vänster på fotot från Blå Hallen. Idag har sammanlagt 19 personer disputerat i osteologi i Stockholm (Gejvall inte inräknad). I Lund är antalet disputerade nu 5.

Sök Svenska Fornminnesföreningens stipendier!

Svenska Fornminnesföreningen delar varje år ut stipendier ur sex fonder:

Aron Anderssons fond stödjer forskning i medeltidens konst och kulturhistoria och utdelas företrädesvis till yngre forskare (under 35 år).

Birger Nermans fond stödjer forskning inom förhistorisk, särskilt nordeuropeisk, arkeologi och utdelas företrädesvis till yngre forskare (under 35 år).

Hildebrandsfonden stödjer forskning i nordisk arkeologi, förhistorisk och medeltida numismatik samt medeltidens konsthistoria.

Inga Sernings fond stödjer forskning inom svensk förhistorisk eller medeltida metallurgi och utdelas företrädesvis till yngre forskare (under 35 år).

Ingrid Nords fond stödjer forskning som omfattar naturvetenskapliga undersökningar och/eller analyser.

Jan Peder Lamms fond stödjer forskning på området Nordens järnålder med inriktning mot arkeologi och bildkonst.

Ansökan ska innehålla:

- Uppgift om namn, personnummer, e-postadress samt bank- eller postgironummer.
- En kortfattad redogörelse av forskningsuppgiftens art, målsättning och tänkta genomförande.
- Det sökta beloppets storlek med kostnadsberäkning.
- Uppgift om medel för samma ändamål erhållits tidigare eller söks samtidigt i annan fond.
- Uppgift om forskningsuppgiften ingår i doktorandarbete.
- Ange *ej* vilken enskild fond ansökan avser. Undantag är Ingrid Nords fond som *skall* anges.

Blankett för stipendieansökan kan laddas ned från www.fornminnesforeningen.com men även självständigt formulerade ansökningar beaktas. I ansökan ska då de uppgifter som efterfrågas ovan ingå.

Ansökan ska ställas till: Svenska Fornminnesföreningen/att. Stipendiesekreteraren, c/o Medeltidsmuseet, Box 2343, 103 18 Stockholm, eller till stipendier@fornminnesforeningen.com.

Din ansökan ska vara inne senast den 31 januari 2022. Besked till dem som beviljats medel ges före utgången av maj månad samma år. Föreningen delar ut bidrag upp till 10 000 kr per ansökan. Bidrag ges inte till tryckkostnader. Doktorandarbeten prioriteras. Vunna resultat ska återsäntas inom ett år efter att medel utbetalats.

Har du ytterligare frågor? Kontakta stipendiesekreterare Nanouschka Myrberg Burström, nanouschka.burstrom@ark.su.se.

Gjallarhornet behöver material!

Gjallarhornet ges ut fyra ggr per år och är Svenska arkeologiska samfundets språkrör. Det skickas ut som PDF till samfundets medlemmar och finns även tillgängligt för alla digitalt.

Allt material som rör svensk arkeologi och är intressant för samfundets medlemmar är av intresse. T.ex.:

- Information om kommande seminarier, konferenser mm, men även rapporter från dem. Även kortare notiser är av intresse.
- Projektpresentationer eller projektresultat som är intressanta att sprida till medlemmarna. Detta inkluderar resultat från arkeologiska forsknings- eller slutundersökningar
- Anmälningar av, eller diskussion om, nya böcker.

Intressant information kan också spridas via samfundets Facebook-sida eller Twitter. Kontakta Gjallarhornets redaktörer:

Jhonny Therus (jhonny.therus@kalmarlansmuseum.se) och

Per Nilsson (per.nilsson@ostergotlandsmuseum.se)

via email rörande möjligheten att få material publicerat i Gjallarhornet och/eller via digitala media.

Nästa nummer av Gjallarhornet!

Deadline för nästa Gjallarhornet är den **11 dec.** Vi välkomnar gärna bidrag från våra medlemmar! De skickas till Per Nilsson eller Jhonny Therus med e-post: per.nilsson@ostergotlandsmuseum.se och jhonny.therus@kalmarlansmuseum.se. Gjallarhornet distribueras numera endast via e-post som pdf. Senaste numret liksom äldre årgångar finns också för nedladdning på Samfundets hemsida:

<http://www.arkeologiskasamfundet.se/gjallarhornet.html>.

OBS! Glöm inte att meddela Samfundet om du byter e-postadress eller postadress. På så vis missar du inte utskick av Gjallarhornet eller annan information. Skicka dina uppgifter om byte till info@arkeologiskasamfundet.se

OBS! Om du inte längre vill ha Gjallarhornet skickat till dig, vänligen meddela även detta till info@arkeologiskasamfundet.se så stryks ditt namn från utskickslistan.

Vill du bli ledamot i Svenska Arkeologiska Samfundet?

Är du aktiv inom det arkeologiska fältet och vill hålla dig uppdaterad om vad som sker inom dess olika grenar? Vill du vara med och utveckla Samfundets verksamhet eller delta i dess olika aktiviteter? Då välkomnar vi varmt din ansökan om medlemskap. Vi vänder oss till dig som arbetar med arkeologi inom till exempel arkeologisk uppdragsverksamhet, på universitet, museer och länsstyrelser, studerar på avancerad nivå eller är antagen till forskarutbildning.

Medlemsavgiften är sedan en tid tillbaka 200 kr/år. Som medlem får du regelbundet nyhetsbladet Gjallarhornet samt inbjudan till möten, seminarier och temaresor.

Ansökan mailas till:

ledamot@arkeologiskasamfundet.se

När du har fått besked om att ansökan godkänts sätter du in årsavgiften 200 kr på:

Kontonummer: Plusgiro 351210-0

Betalningsmottagare: Svenska Arkeologiska Samfundet. På första inbetalningen, ange ”ny medlem”, namn, adress och e-post.
